नं. ५३५९

मीमांसा सूत्र भाष्य
१मा ध्यायस्य १म ३य
तैलिंग्याम्. पादौ.

पत्र. ३२ —— सं. x

मीमांसा शास्त्रम्

मीमांसाभाष्यम् प्रथमाध्याय (प्रथम) तृतीयपादान्तम् (कम्)

~~तृतीयपाद...~~संवर्गः तैलिंगदेशलिप्याम्

५३ ५९

८३२९

तैलगुभाषा

I 1to11.

II 1to21.

F = 321

శ్రీ॥ధర్మస్యశబ్దమూలత్వాదశబ్దమనపేక్ష్యంస్యాత్ ౧ ఏవంతావత్కృత్స్నస్యవేదస్యప్రామాణ్యముక్తం అథేదానీం
యత్రవైదికంనశబ్దముపలభంతే అథచస్మరంతి ఏవమయంపదార్థోనుష్ఠాతవ్యఃఏతస్మైప్రయోజనాయేతి కిము=
తత్తథైవస్యాన్నవేతి యథాష్టకాఃకర్తవ్యాః గురురనుగంతవ్యః తటాకంఖనితవ్యం ప్రపాఃప్రవర్తయితవ్యాః శిఖాక
ర్మకర్తవ్యమిత్యేవమాదయః తదుచ్యతే ధర్మస్యశబ్దమూలత్వాదశబ్దమనపేక్ష్యంస్యాదితి శబ్దమూలోహిధర్మోన్య
స్యోక్తంచోదనాలక్షణోర్థోధర్మఇతి అతోనిర్మూలత్వాన్నాపేక్షితవ్యమితి ననుయేవిదురిదమసౌపదార్థఃకర్త
వ్యఇతికథమనవేదిష్యంతి అకర్తవ్యఏవాయమితి స్మరణానుపపత్త్యా నహ్యననుభూతో శ్రుతోవార్థఃస్మ=
ర్యతే వచాస్యవైదికస్యాభావేతస్యచస్మరణముపద్యతే పూర్వవిజ్ఞానకారణాభావాదితి యథాజాత్యంధస్య
స్త్రైదావాత్రైణేదంకృతమితి నహిదువాదాస్తీతి మత్వానజాతువదసౌప్రత్యయాత్సమ్యగతద్జ్ఞానమితి ఏవమపియద్యైవ
పారంపర్యేణానిష్ఠావాదయంవేదఇతిప్రమాణమేతాన్స్మృతిః ఏవమియమపిప్రమాణంస్యాదితి నైతదేవంప్రత్య=
క్షేణోపలబ్ధత్వాత్ గ్రంథస్యానుపపన్నంపూర్వజ్ఞానం అష్టకాదిషుత్వదృష్టార్థేషుపూర్వవిజ్ఞానకారణాభావాద్వ్యా
మోహస్మృతిరవగమ్యేత యథాకశ్చిజ్జాత్యంధోవదేత్స్మరామ్యహమస్యరూపవిశేషస్యేతి కేనతస్యపూర్వవిజ్ఞా

గురురథ్యాపయిష్యతి గ్రంథిభేదినశ్చ స్యాన్మాస్యరి ష్టిష్టాపష్యుక్తేతి। తథాచదర్శనయతి తస్మాత్త్రయో
గ్ంసంపూర్వణంయుంతంపాపయుంతంపాపయోఃపశ్చాద్దేన్యతీతి శ్రు(స్మృ)తిస్తథాగాదివపరోపకారా
యసార్థమాణమిత్యవగమ్యతే తథాచదర్శనం ధన్యస్మిన్ప్రపాదిస్తీతి. తథా స్థలమోదకంపరిగృ
హ్ణంతీతిచ సోత్రవిహ్వాంశిఖాకర్మదర్శనంచ యత్రపాగాస్సంపఠంతీతి తేనయద్యస్తాధర్మస్తే
తవప్రమాణం యద్యద్యప్తాధర్మస్త్రేషుదైవికశబ్దానుమానమితి విరోధేత్వనపేక్షంస్యాదసతిహ్యనుమా
నం అథయత్ర శ్రుతివిరోధస్తత్రకథం యథౌదుంబర్యాస్సర్వవేష్టనం ఔదుంబరీంస్పృష్ట్వోద్గాయేది
తి శ్రుత్యావిరుద్ధం॥ అష్టాచత్వారింశద్వర్షాణి వేదబ్రహ్మచర్యచరణం జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీ
నాదధీతేత్యనేన విరుద్ధం క్రీతరాజకో భోజ్యాన్న ఇతి తస్మాదగ్నీషోమీయసంస్థితే యజమానస్యగృ
హే। అశితవ్యమిత్యనేనవిరుద్ధం॥ తత్ప్రమాణంప్రష్టం స్యాదదర్శనయుక్తి। యవశబ్దమార్యా దీర్ఘశూకేషు। సా
ద్యస్యాప్రియంగుషు ఛవిష్యతి ప్రియంగుషు సాధ్యస్యాద్దీర్ఘశూకేషు। పూర్వసన్నిక్షేపేణ వంతిద్దీర్ఘశూ
కాం ప్రియంగవశ్చ। తత్ర యోఽస్యాధ్యశ్చ। తతః పునరత్ర నిశ్చయః। యత్ర శాస్త్రస్థానాం స శబ్దార్థః తేశాస్త్ర

నమితి చ పర్యవసన్నముయుక్తో జాత్యంశ ఏవాపరం వ్యపదిశ్యతే తస్య తు హేతో జాత్యంశాంతరాత్ ఏవం జాత్యంశపరంప
రాయామపి సత్యాం నైవ జాతుచిత్ప్రతీయమానవిరుద్ధాంశస్య వ్యుద్గర్శనమేతదితి అతో నాదర్శనస్యైవం జాతీయ
కమనపేక్ష్యం స్యాదితి అపి వా కస్య సామాన్యస్య గమనానుమానం స్యాత్ అపి చేతి పక్షే వ్యావర్త్యేతే ప్రమాణాం
స్మృతిః విజ్ఞానం చేత్ కిమస్య స్వార్థాశ్వితి పూర్వవిజ్ఞానమస్య నాస్తి కారణాభావాదితి చేత్ అస్యా ఏవ స్మృ
౨ తేః దర్శిన్యాః కారణమనుమానస్య ముహో తత్తు నానుభవేనమనుపపత్తేః నహి మనుష్యాణాం హైవజన్మన్యేవం
జాతీయకమర్థమనుభవితుం శక్నువంతి జన్మాంతరానుభూతం చ నస్మరంతి గ్రంథస్త్వనుమానం యుక్తం తస్య
సామాన్యస్య స్మృతి నైమిత్తకవదర్థవాదాః ఉపపన్నా వేదసంయోగస్యైవ నిత్యకానాం ననుపలబ్ధం తదేవం జా
2 తీయకం గ్రంథం అనుపలంభమానా అస్య నిబంధనం విస్మరణమస్యోపపద్యత ఇతి॥ తదుపపన్నత్వాత్
పూర్వవిజ్ఞానస్యైవ నిత్యకానాం స్మరతాం విస్మరణస్యోపపన్నత్వాత్ గ్రంథానుమానముపపద్యత ఇతి ప్ర
మాణం స్మృతిః అష్టకాదింగాత్మమంత్రా వేదేష్వేవ దృశ్యంతే యాం జనాః ప్రతిసందధతి త్యేవమాదయః తథా
ప్రత్యుపస్థితనియమానామాచారాణాం దృష్టార్థత్వాదేవ ప్రామాణ్యం గురోరనుగమనాత్ప్రీతో

మూలాః। పక్షే వ్యామోహో ఽథవిస్మృతిః యదేవకాత్యస్యైకస్మిన్ పక్షే మూలం తదేవచేతరస్మిన్నపి కస్మిన్ చేత్ పక్షే న వ్యామో-
హాః శ్రుతిప్రామాణ్యస్య తుల్యత్వాదితరత్రాప్యవ్యామోహాః న చాసావేకస్మిన్ పక్షే శ్రుతిర్నిర్ఖర్దద్ధష్టరావాసాన=
ప్రమాదపాఠ ఇతి శక్యాగదితుం తేన నైతత్పక్షే విభ్రమానం వ్యామోహస్తుపక్షాంతరం సంక్రాంతమిత్యవగమ్యతే। దు-
శ్యుతస్య పక్షాదివిభ్రమానం తు న సవనపక్షే న స్మృతివిరోధాత్తేల్యతే న చాతస్య నతివిరోధిప్రామాణ్యమభ్యుపగంత-
వ్యమితి కించిదస్మిన్నైమానం। తస్మాద్యద్యపి నాసావేకస్మిన్ పక్షే న శక్యా శ్రుతిః కల్పయితుం వే మే వ మ పరస్మిన్ పక్షే తుల్య-
కారత్వాత్ అపిచేతరేతరాశ్రయమప్యత్ర పరిహాదాత్ తే యమితరేతరాశ్రయతా ప్రమాణానాయాం స్మృత్వాప-
శరణం వ్యామోహాః పశ్యనైప్రమాణే స్మృతివ్యామోహాస్తదితరేతరాశ్రయం స్యాదితి। తత్ర స్వశరణ స్మృతత్త్వం=
మూలం కల్ప్యం స్మృతేః। నాసావన్యతః పరిచ్ఛేదః కల్ప్యమూలత్వాత్ స్మృతిప్రామాణ్యమనవక్లృప్తం। తత్ప్రామా-
ణ్యస్మస్వశరణం వ్యామోహాః। తదవ్యామోహాత్తస్మాత్ శ్రుతికల్పనానుపపన్నా। ప్రమాణాభావాత్. నన్వేవం స-
తి ప్రవాసాధనత్వవిభ్రమానస్యాపి అవ్యామోహాద్యువ స్మృతి నైరాకపపద్యేత సత్యం నోపపద్యేత। యదృష్టప్యదృష్టా-
స్యాత్। ప్రపృష్టాత్వేషా। న చాప్రవృత్తమనుపపన్నం నామాస్తి। వ్యామోహః శ్రుత్యోహ్యాభావాత్। ద్వేష్యాతే వాక్యే। తత్ర

హో। శితవ్యమిత్యనేన విరుద్ధం తత్ప్రమాణం తస్య సాహసాన్నాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః అశక్యత్వాత్ వ్యామోహాన్నిష్ప
వగమ్యతే। కథమశక్యతా స్పర్శనవిధానాత్ నశక్యాసవార్ణవేష్టయితుం ఉద్గాయతాస్పృష్టుం చ తాముద్గాయ
తాస్పృష్ట్వా వ్యావగచ్ఛంతః కేనేమం ప్రత్యయం వాధిమహి సవర్ణవేష్టనస్మరణేనేతి బ్రూమః ననునిమూలః
త్వాత్ వ్యామోహః స్మృత్యస్మరణామితి వైదికం వచనం మూలం భవిష్యతీతి నైవ వైదికం వచనం మూలం యదిస్ప
ర్శనం వ్యామోహః అవ్యామోహత్వశక్యత్వాదనుపపన్నం యథా అనుభవనమనుపపన్నమితి నకల్ప్యతే
తథా వైదికమపి వచనం కథం తర్హి సవర్ణవేష్టనస్మరణం వ్యామోహాత్ కథం వ్యామోహకల్పనా శాస్త్రవి
జ్ఞానవిరోధాత్ అథతిమర్థం నైవ హోవిధేర్విశేష్యవే శ్రీహియవవద్వికల్పార్థం తరవద్వా నాస్తి వ్యామోహ
3 వి విజ్ఞానేనైకల్ప్యం భవతి యది చ సవర్ణవేష్టనవిజ్ఞానం ప్రమాణం స్పర్శనం వ్యామోహః యది స్పర్శనం ప్రమా
ణం నైవ తర్హి వ్యామోహః వికల్పం తు వదన్ స్పర్శనస్య పక్షే తావత్ప్రామాణ్యమనుమన్యతే తస్య చ మూలం స్మృ
తిః సా చేత్ప్రమాణమనుమతా న సాక్షిణీ అసాక్షికం చ సవర్ణవేష్టనస్మరణం పక్షే తావన్నశక్నోతి శ్రుతిః పరిక
ల్పయితుం స్పర్శనవిజ్ఞానేన వాధితత్వాత్ అవ్యామోహే చ తస్మిన్నశక్యా శ్రుతిః కల్పయితుం న చాసావ వ్యా

వేసు ఽర్థః। అపి చేతి పక్షవ్యావృత్తిః। అన్యథా వ్యభిచారకాణామేవం జాతీయకానాం ప్రమాణానాం॥ నను తత్ర మకాలాదివిరుద్ధం తి। విరుద్ధం తు।
నైష దోషః। ఆచమనం పదార్థః। పదార్థానాం చ గుణాః క్రమః। న చ గుణానురోధేన పదార్థానక్తర్తవ్యో భ=
వతి। అపి చ ప్రాప్తానాం పదార్థానాముత్తరకాలే క్రమ ఆపతతి। యదా పదార్థః ప్రాప్నోతి। తదా క్రమ ఏ=
వ నాస్తి। తేన న సహావిరోధో భావవిస్మృతి। పదార్థస్య నాశయతే। కాలోమాదివిరోధేతి। తత్ర కాలానురో=
ధేన పదార్థాః। న్యథా ప్రమత్తస్య ఉపగచ్ఛేత్। ప్రయోగాంగం హి కాలః పదార్థానాముపకారకత్వా।
ఉతో న కాలానురోధేన వ్యతిక్రమః పదార్థః। అపి చ శౌచం దక్షిణాచారతాం యజ్ఞోపవీతి
త్వం చ। నైవం జాతీయకా అర్థాః పదార్థానాం వ్యవధాయకా భవంతి। తస్మాదాచమ
నాదీనాం ప్రమాణ్యం॥ తి ప్రదర్శనా ద్విరోధస్య సమావిప్రతిపత్తిః స్యాత్॥ యవమయశ్చరు
ర్వారాహో ఉపానహౌ వేతసే కటే ప్రాజాపత్యాన్ ప్రంచిన్వోతీతి। యవవరాహవేతసశబ్దాన్ స=
మామనంతి। తత్ర కేచిద్దీర్ఘశూకేషు యవశబ్దం ప్రయుంజతే। కేచిత్ప్రియంగుషు। వరాహశబ్దం
కేచిత్సూకరే। కేచిత్కృష్ణశకునౌ। వేతసశబ్దం కేచిద్వంజులకే। కేచిజ్జంబ్వాం। తత్రోభయథా శబ్దార్థావగమాద్వికల్పః॥ శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్॥ ౯
వాశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి। యవశబ్దో యద్దీర్ఘశూకేషు। సాదృశ్యాత్ప్రియంగుషు భవతి ప్రియంగుషు సాదృశ్యా

తేనకేవలయవసాధనతావగమ్యతే। ఏకేనకేవలవ్రీహిసాధనతా। నచవాక్యేనావగతా। ధర్మాపవర్గాయేత। త
స్మాద్వ్రీహియవయోరుపపన్నో వికల్పో వ్యవహారార్థం తరమాన్నః। తస్మాదుక్తం శ్రుతివిరుద్ధాః స్మృతిరప్రమాణమితి। అ
తశ్చ సవర్ణేష్వసాదినాదరణీయం॥ హేతుదర్శనాచ్చ॥ లోభాద్వాస ఆదిష్టమానాజ్జౌదుంబరీం కృత్స్నాం వేష్టితవంతః కే
చిత్తస్మృతేర్మూలం। బుభుక్షమాణాః కేచిత్క్రీతరాజకస్య భోజనమాచరితవంతః। అప్రుంస్త్వం ప్రఘాదీయం తస్మాత్స్మృతా
౮ వ్యారితాశ్శిశ్నవ్యభిచారాన్ పివేదబ్రహ్మచర్యం చరితవంతః। తత ఏషా స్మృతిరిత్యవగమ్యతే॥ అధికరణాంతరం వా॥ వైసర్జన
హోమీయం వాసో ఽధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీతి। యూపహస్తినో దానమాచరంతీతి। తత్రత్యసామాన్యప్రమాణమితి ప్రాప్తే। అప్ర
మాణం। స్మృతేరత్రాన్యస్మృతిమూలం। లోభాదాచరితవంతః కేచిత్తస్మృతేర్మూలం। ఉపపన్నతరం చైతద్దృష్టవచనకల్పనా
త్॥ శిష్టాకోపే ఽవిరుద్ధమితి చేత్॥ అహింసాంతేనకర్తవ్యం। యజ్ఞోపవీతినాకర్తవ్యం। దక్షిణాచారేణకర్తవ్యం। ఇతి। ఏవం లక్షణాన్యు
4 దాహృతాని। కిమేతాని శ్రుతివిరుద్ధానినకర్తవ్యాని ఉతావిరుద్ధానికార్యాణి। ఇతి చేత్పృచ్ఛసి। తైరథానుష్ఠీయమానైర్వైదికం కించిన్నాను
ష్ఠీయతే। తస్మాదవిరుద్ధానీతి॥ నశాస్త్రపరిమాణత్వాత్॥ నైతదేవం। శాస్త్రపరిచ్ఛిన్నం హి క్రమం బాధేరన్। కథం వేదం కృత్వా వేదిం కుర్వీతేతి హాం
స్యతి. ముపరుంధ్యాత్। ధంతరా వేదం వేదిం వానుష్ఠీయమానమాచమనం। దక్షిణేన చైకవాస్తేనానుష్ఠీయమానేషు పదార్థేషు కదాచిత్ప్రథా
నం స్వకాలమతిక్రామేత్। ఉభాభ్యాం హస్తాభ్యామనుతిష్ఠన్ ప్రధానకాలం సంభావయిష్యతి॥ అపి వా కారణాగ్రహణే ప్రయుక్తాని విధీః

మశిష్టైరపి శిష్టానవగతం ప్రతీయేత। యత్ప్రమాణేనావిరుద్ధం। తదవగమ్యమానం న వృత్తం న్యాయ్యం। యత్తు శిష్టాచారః
ప్రమాణం। తత్ర ప్రత్యక్షానవగతేఽర్థే। యత్ప్రఖ్యయుక్తాస్త్వద్ధర్మేషు శిష్టా ఇతి। తత్రోచ్యతే। అభియుక్తతరాః పక్షిణాం పో
షణే బంధనే చ మ్లేచ్ఛాః। యత్తు నిగమనిరుక్తవ్యాకరణానామర్థేన వర్తత ఇతి। తత్రైషామర్థేన వర్త్తాథవిస్పృతి। యత్ర మ్లేచ్ఛైరప్య
నవగతశ్శబ్దార్థః। అపిచ నిగమాదిభిరర్థేషు వేత్తృత్రానిశ్చయః స్యాత్। తస్మాత్పిక ఇతి కోకిలో గ్రహీతవ్యః। నేమోఽర్థః।
తామరసం పద్మం। సత ఇతి దారుమయం పాత్రం పరిమండలం శతచ్ఛిద్రం॥ ప్రయోగశాస్త్రమితి చేత్॥ ఇహ కల్పసూత్రా
ణ్యుదాహరణం। మాశకం హాస్తికం కౌండిన్యకమితి। ఏవం లక్షణకాని కిం ప్రమాణముప్రమాణం వేతి సందిగ్ధాని। కిం ప్రాప్తం। ప్ర
యోగశాస్త్రం ప్రమాణమేవం జాతీయకమితి। బ్రూమః। సత్యవాచామేతాని వచనాని। కథమవగమ్యతే। నైదిత్రైరేషాం స
వాదో భవతి। య ఏవ వేదే క్రమస్త ఏవేహ। య ఏవ వేదే ఇష్టయస్తా ఏవేహ। తస్మాత్సత్యవాచ ఆచార్యాః। ఆచార్య
వచనం ప్రమాణమితి శ్రుతిః। ప్రత్యక్షతః ప్రామాణ్యమనవగతమితి యదుచ్యేత। ప్రమాణాంతరేణ వచనేనావగతమితి న దోషః।
వేదవాక్యైస్త్వైషాం తుల్య ఆదరస్తస్మాత్ప్రమాణం॥ నాసన్నియమాత్॥ నైతదేవం। అసన్నియమాత్। నైతత్సమ్యఙ్నిబం
ధనం స్వశాఖావాత్। అవాక్యశేషాచ్చ। బహుత్విజో హ్యవృణీత। వ్యతాయుజంతి। దేవయజనమధ్యవస్యంతీతి। నాత్ర విధిగగ

ర్ఘశూకేషు। పూర్వసస్యేష్వప్లిష్టేష్వేవంతి దీర్ఘశూకాః ప్రియంగవశ్చ। తత్ర యో స్యాద్యశ్శ్యం। కేః పునరత్ర నిశ్చయః। యత్ర శాస్త్రస్థానాం స శబ్దార్థః। కే శాస్త్ర
స్థాః। శిష్టాః। తేషామవిచ్ఛిన్నా స్మృతిశ్శబ్దేషు వేదేషు చ। తేన శిష్టా నిమిత్తం। స్మృతిస్మృతిధారణే। తే చైవం సమామనంతి।
యవమయేషు కరంభపాత్రేషు విహితేషు వాక్యశేషః। యత్రాన్యా ఓషధయో మ్లాయంతే। అథైతే మోదమానా ఇవో
త్తిష్ఠంతీతి దీర్ఘశూకాన్ యవాన్ దర్శయతి వేదః। వేదదర్శనాదవిచ్ఛిన్నపారంపర్యాన్ దీర్ఘశూకేషు యవ
శబ్ద ఇతి గమ్యతే। తస్మాత్ ప్రియంగుషు గౌణః। తస్మాద్దీర్ఘశూకానాం ప్రయోగాశ్శర్తవ్యః। తస్మాద్వరాహం
గావోనుధావంతీతి సూకరే వరాహశబ్దం దర్శయతి। అప్సుజో వేతస ఇతి వంజులే వేతసశబ్దం। సూకరం హి గావోనుధా
వంతి। వంజులోప్సుజో యతి వృక్షః ఫ్లేగిరినదీషు వా॥ నోదితం తు ప్రతీయతా విరోధాత్ప్రమాణేన। అథ యాన్ శబ్దానార్యా
న కస్మింశ్చిదాచరంతి మ్లేచ్ఛాస్తు కస్మింశ్చిత్ప్రయుంజతే। యథా పికనేమసతతామరసశబ్దాః। తేషు సందేహః। కిం నిగమని
రుక్తవ్యాకరణవశేన ధాతుతోర్థః కల్పయితవ్య ఉత యత్ర మ్లేచ్ఛా ఆచరంతి స శబ్దార్థ ఇతి। శిష్టాచారః ప్రమాణ్య
ముక్తం। నాశిష్టస్మృతేః। తస్మాన్నిగమాదివశేనార్థకల్పనా। నిగమాదీనాం చైవమర్థవత్తా భవిష్యతి। అనభియోగశ్చ
శబ్దార్థేషు శిష్టానాం। అభియోగస్త్వితరేషాం। తస్మాద్ధాతుతోర్థః కల్పయితవ్య ఇతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। చోదిత

యుక్తస్సర్వధర్మః స్యాత్। ఉచ్యతే। తస్యాయ్యం ప్రార్థ్యధానస్య। విధీయతే అనేనేతి విధానం శబ్దః। సో౽నుమియ్య
తే స్మృత్యా। న తస్యాన్యత్ర ప్రవచనతా నస్త్యేయమ్యా। నన్వస్తి వచనతా। నచ స వేదకహాము సుస్థా ఫలానాం యుదేతం సామాన్యం।
తస్య పావకేకః తస్మి న స్త్యోగాస్తి। యోనుమిమ్యతే। తస్మాత్ సర్వధర్మతా విధిసాధ్యాయ్యా। ఉచ్యతే। పదార్థాః కర్త
వ్యా ఇతి ప్రమాణమస్తి। వ్యవస్థాయాం తు న కించిత్ ప్రమాణమస్తి। అథ యదుక్తం శిఖాకల్పవ్యవతిష్ఠత ఇతి॥ దర్శ
నాద్విని యోగస్స్యాత్॥ సో౽త్ర వ్యవస్థయా శిఖాకల్పవ్యవస్థాయాం దర్శనం స్పష్టం॥ లింగాభావాన్న్యృన్విష్యన్య॥ ఇదం
పదేష్యః కేష్యస్మి దుత్తరం సూత్రం। తాని తాని పదాని। అథ కిమర్థం న లింగాద్వ్యవస్థా। యథా శుక్లా వాహేతి।-
నాస్తి తన్నిత్యమేషాం లింగం। యద్యథా దర్శనమనువర్తతే। యేపి శ్యామా వృషాం తోలాలోహా తాస్తాస్తైపి న-
సపేరర అష్టైబు కాదేకకువర్తతే। అనేవం లింగాలపివానుతిష్ఠంతి। తస్మాన్న వ్యవస్థా। శుక్లా వాహేతి ప్రత్యక్షా
శ్రుతిః॥ ఆఖ్యాతాదేశసంయోగాత్॥ అథ కస్మాన్న సమాఖ్యాయాం నియమః। యదాక్షిణాప్యా ఇతి సమాఖ్యాతా
స్తైల అష్టైబు కాదీన్న రిష్యంతి। యే౽ుదీచ్యా ఇతి। తే౽ుద్వ్యఫఖయజ్ఞాదీన్ యే ప్రాచ్యా ఇతి తే పోలకాదీన్। యథా
రాజా రాజసూయేనేతి। నైతదేవం। దేశసంయోగాదాఖ్యా భవతి। దక్షిణాదేశాన్నిగతః ప్రాప్తు యోదక్షుపావః

ష్యతి। వర్తమానకాలప్రవృత్త్యనిర్దేశాత్। న చాత్ర వాక్యశేషః శ్రూయతే తస్మాదప్రమాణం। యచ్చాపరముక్తం స్మృ=
సాంతరేణ యజేతావ్యాప్తపదవాక్యమిశ్రసమాసాత్। యత్తు శ్రుతిరితి। అర్థవాదత్వాత్। కథమర్థవాదో। ధ్యం ౨
తరం న్యాస్తి। అగ్నిహోత్రాదిహోమ ఇవ శ్రుతావాహోర్ధ్వ దేహావశిష్టే తః। అవినాశ్యస్య బుద్ధిమితి। యద్వా అవాంతర
వచనః ప్రమాణం। తదపేక్షం। కేవలం తద్వ్యతిరేకప్రమాణాగమ్యం। యచ్చోపాత్తం। సర్వ వాచామేతాని వచనాని। తస్మాత్ స=
౬ ర్వత్ర చ ప్రమాణాత్ప్రతిజ్ఞాన శాస్త్రా ప్ర॥ అవాంతరవచనం బాధతే। పూర్వపక్షే సర్వాసు తిథిషు ప్రమాణా స్యాది।
సన్నిపాతం వ శాస్త్రం। ఫాలన మాస్యాం ఫాల్గున మాస్యాం యజేత। ఆమావాస్యాం చాంద్రమావాస్యాయాం యజేత।
తేన శ్రుతివిరుద్ధత్వేన నాన్యస్య వాచస్తస్మాదప్రమాణం॥ అనుమానస్య వస్థానాత్ప్రత్యుక్తం ప్రమాణం స్యా
త్॥ అనుమానాత్స్మృతి రాహారాణాం చ ప్రామాణ్యమిష్యతే। యేనైవ హేతునా తేష్వప్రామాణ్యం తేనైవ హేతునా।
ప్యవస్థితా అప్రామాణ్యమహారంతి। తస్మాద్దేశకాలాదయః ప్రాప్యైవ కర్తవ్యాః। అవిశిష్టైర్బహుకాలదర్శనాదా
ప్యనాప్యైవ। తద్వ్యవస్థయా జ్ఞానదయః తద్దేవ్యైవ। యథా శిఖాకల్పే వ్యవతిష్ఠతే। కేచిత్రిశిఖాః। కేచి=
త్పంచశిఖా ఇతి। అపి వా సర్వధర్మః స్యాత్తన్న్యాయత్వాద్విధానస్య॥ అపి వేతిపక్షవ్యావృత్తిః। ఏవం జాతీ=
కులదేవతాద్యష్టవిశేషాః

ణేవస్య॥ ప్రయోగోత్పత్త్యా శాస్త్రత్వాన్నేష్టిషు నవ్యవస్థా స్యాత్॥ గౌ గావీ గోణీ గోపోతలికేత్యేవమాదయశ్శబ్దా ఉ=
దాహరణం॥ యథా గౌశ్శబ్దస్సాస్నాదిమతః ప్రమాణం కింతథా గావ్యాదయోఽప్యుత నేతి సందేహః। కిమత్ర। ఏకశ్శబ్దో
విచ్ఛిన్నపారంపర్యోఽర్థాన్విధానా ఇతరే అపభ్రంశా ఉత సర్వే సాధవః। సర్వ ఇతి బ్రూమః। కుతః। ప్రత్యయాత్।
ప్రతీయతే హి గావ్యాదిభ్యస్సాస్నాదిమానర్థః। తస్మాదితో వర్షశతేభ్యస్యార్థసంబంధ ఆసీదేవ తతః పరం తు=
తః పరతరే నైవ్యసాదితా। కేవలం చాస్య సంబంధస్యాస్తిత్వవస్థితమేవ। తస్మాత్సర్వే సాధవః। సర్వైర్భాషితవ్యం।
సర్వే హి సాధయంత్యర్థం। అర్థాయ హి ప్రయుజ్యన్తే న ధర్మాయ నాదృష్టాయ। న చైవ్యాపాము వ్యాకరణశాస్త్ర
మపి। తస్మాన్నవ్యవతిష్ఠతే। కశ్చిదేక ఏవ సాధురితరే సాధవ ఇతి॥ శబ్దప్రయుక్తాన్నిష్పత్తిరపరాధాస్యఖ్యాగిష్టం। మహా
ప్రయత్నేన శబ్దముచ్చరంతి। వాయుర్నాభిరుద్ధితః ఉరసి విస్తీర్ణః కంఠే వివర్తితో మూర్ధానమాహత్యపరా
వృత్తో వక్త్రే వివిధాన్వివిధార్థాన్ శబ్దాన్ అభివ్యనక్తి। తత్రాపరాధ్యేతాప్యుచ్చారయితా। యథా శుష్కేతి ష్యాన్మాతి
కదర్థమేవ పఠతి। స కృదుపసృష్టో మాతి ద్వ్యుపసృష్టశ్చేతి తతోఽపరాధాత్ప్రవృత్తా గావ్యాదయో భవేయుః। నని యో
గతో। విచ్ఛిన్నపారంపర్యా ఏవేతి॥ అన్యాయశ్చానేకశబ్దత్వం॥ న చైష న్యాయో యత్ప్రదృశాశ్శబ్దా ఏకార్థమేమభిని

షిత ఆవిష్నైన్నైబుకార్ధేక కరొవ్యైవ। ఉదీచ్యశ్చైవు ప్ర్యాష ఖ యజ్ఞార్ధే ప్రాచ్యశ్చ వోలకార్ధేక। అన్యదేశస్థదేశాంతరగతా
ననిమోగతః పరః పరపదార్థానస్త రోతి। తస్మాదవ్యవస్థా। రాజ్ఞా రాజసూయేనేతి తుని యతాజ్ఞాతిః॥ నస్యాద్దేశాం
తరే స్థితి వేత॥ ఇతి చేత్ప్రశ్నసి। యది దేశసంయోగాదాఖ్యా భవేద్దేశాంతరస్థే నభవేత। భవతి చ దేశాంతరస్థే ప్యన్తి వి
శేష్మే మాథుర ఇతి అసంబంధస్యాపి మథురయా॥ తస్మాన్న దేశసంయోగాదాఖ్యా॥ స్యాద్యోగాఖ్యా హి మాథుర-
వత॥ దేశసంయోగనిమిత్తాయా మథాఖ్యాయాం దేశాన్నిగతస్యాపి తదాఖ్యా న విరుద్ధా। ఉత ఏషా యోగా
ఖ్యా। యోగమాత్రాపేక్షా। న భూతవర్తమానభవిష్యత్సంబంధాపేక్షా। యతో దృశ్యతే। మధురాముఖ్యప్రస్థితో మా
థురః। మథురాయాం వసన్మాథురో। మథురాయా నిర్గతశ్చ। యస్య త్వయో। న్యత మసంబంధో నాస్తి। నసమాథు
రః। తస్మాన్నసమాఖ్యాయామవ్యవస్థా॥ తమన్నతథయోర్నాప్రవగావతే॥ అథ తస్మాన్న తమార్గం గం దేశః। యుక్తి వ్యస్తమూర్త్తి
కాప్రాయుః స ఆవిష్ణ నైబుకాదీనాం। యథా ప్రాచీనప్రవచనే। వైశ్వదేవేన యజేతేతి॥ తుల్యం తు కర్తృధర్మేణ॥ యథా
కర్తయం నవస్థితం లింగం శ్యామాది। న పదార్థాస్సంవాదవధ్యైతి తద్వద్ధి లింగమవ్యవస్థితం। వ్యస్తమూర్త్తికాప్రా-
యే వృద్ధే నకుర్వంతి। తథాన్యలింగాన్యపి కుర్వంతి। తస్మాన్న దేశతో వ్యవస్థా। ప్రాచీనప్రవగాం తు శ్యాప్యానియతం వైశ్వ

చోదనాఖ్యావాదర్థేన తత్త్వము విభాగాత ॥ అథ గౌరిత్యేవమాదయః శబ్దాః కిమాకృతేః ప్రమాణముత వ్యక్తేరితి సందేహాః। ఉభ-
వ్యతే। ఇదం తావత్పృచ్ఛ్యతాం। కిం య ఏవ వైదికాశ్శబ్దాస్త ఏవ లౌకికా ఉతాన్య ఇతి। యది। త ఏవ। కిం త ఏవైషామర్థాః లౌకిక
తాన్య ఇతి సంశయః। తత్రాన్యైర్వైదికా అన్యేషామర్థా ఇతి బ్రూమః। కుతః। వ్యపదేశభేదాద్రూపభేదాచ్చ। ఇమే లౌకి-
కా ఇతి వ్యపదేశభేదః। అగ్నిర్వృత్రాణి జఙ్ఘనదిత్యేవమాదిరూపం। లౌకికాదగ్నిశబ్దాత్ శబ్దాన్యత్వాచ్చ తస్య త ఏవార్థాః।
అపి వ సమామనంతి॥ ఉత్తానా వై దేవగవా వహంతి। మిదేవానాం గావస్తదుత్తానా వహంతి ప్రవృత్తి గమ్యత ఏవ। య ఉత్తా-
నా వహంతి తే గోశబ్దేనోచ్యంతే ఇతి। తస్మాదన్యే వైదికాస్తే గోశబ్దస్యార్థః। తథా। దేవే ఋజ్యూ వనస్పతే శతవల్శో విరోహ
గ్యపగాః ప్రతివన్తి అర్థమితి। వారణ్యం యద్భిన్న దేవ వనస్పతిః। ఏతస్యాదన్యం మధుమత్ప్రసృతమితి వేదేషు శ్రుతిర్మధుశ-
బ్దః। తస్మాదన్యేషామన్యేఽర్థా ఇతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। య ఏవ లౌకికాశ్శబ్దాస్త ఏవ వైదికాశ్శబ్దాః త ఏవ చైషామర్థా
ఇతి। కుతః। ప్రయోగచోదనాసంభవాత్। యది త ఏవ శబ్దాస్త ఏవార్థా ఇతి। ఇతరథా శ్లో ఇతరథా శబ్దాన్యత్వాద్ధర్మాన్యత్వం
యేత। తస్మాదేకశబ్దత్వమితి। అన్యథా। ప్రయోజనమిదం లౌకికానుపపత్తి శ్రుతానాం। ఇతి తమోపాత్తం నవృతేరవిభా-
గాదితి। న తేషాం తేషాం విభాగముపలభామహే। అతశ్చైకశబ్దత్వం। తాం శబ్దార్థానవగచ్ఛామః। యచ్చోక్తం య ఉ-

విశ్వమానాః ప్రవర్తే। విభిన్నాకారం పర్యాయ ఏకేతిప్రత్యయమాత్రదర్శనాదభ్యుపగమ్యతే। సాధ్యత్వాత్సాధుశబ్దప్రవ
గతిప్రత్యయో నకల్ప్యతే। తస్మాదపభాషామేతో। నాదిరస్య। పక్షం శాః। సాస్త్రః కేరః పాణిరితి నమాదిషు ప్రయుక్తాపశ
శాదనాదిరపభాషాముద్ధేన సంబంధః ఇతి॥ తత్ర తప్యముభియోగవిశేషాత్॥ కథం పునస్తత్త్వం శక్యం విజ్ఞాతుం।
శక్యమిత్యాహ। అర్థే నైయాయ్యభియుక్తాకేనంతి॥ ధ్యశ్యతేచాభియుక్తానాం గుణయుతామవిస్మరణముపపన్నం ప్ర
౮ ప్రష్టం చైతద్గృహ్యమాణం నర్తె శ్యత ఇతి తస్మాద్ధ్యమభియుక్తోపదిశంతి ఏష ఏవ సాధురితి సాధురిత్యవగంతవ్యః॥ తద
శక్తిశ్చానురూపత్వాత్। అథయదుక్తం అర్థే వగమ్యతే గావ్యాదిభ్యో తపి ఏషామప్యసాదిరర్థేన సంబంధ ఇతి తదశక్తి
8 రేషాం గమ్యతే। గోశబ్దముచ్చారయితుకామేన తేన చ విదశక్త్యా గావీత్యుచ్చారితం- అపరేణ జ్ఞాతం సాస్నాదిమానస్య
వివక్షితస్తదర్థే గావీత్యుచ్చారయితుకామో గావీత్యుచ్చారితవానితి తతః శిక్షిత్వా అపరేపి సాస్నాదిమతి వివక్షితే గావీత్యు
చ్చారయంతి। తేన గావ్యాదిభ్యః సాస్నాదిమానవగమ్యతే। అనురూపోహి గావ్యాదిరసాగశబ్దస్య॥ ఏతదేవ త్వావష్టవిశక్తివ్యత్య
మిత్యాత్॥ అత ఏవ విభక్తివ్యత్యయో భవతి। అశక్త్యైరాగభామాత్యన్తకేశక్త్యైకేలేనదుపలబ్ధై। శ్రుకేభ్య ఇత్యవశబ్దః ప్రయుజ్యతే=
తమో శృకేభ్య ఇత్యేషా। ర్థేదుపలభ్యతే। ఇత్యేవంగావ్యాదిదర్శనాద్ధా శబ్దస్మరణం। తతస్సాదిమాన్ గమ్యతే॥ ప్రయోగ=

హొస్తి న దండీతి। న చ దండవచనో దండిశబ్ద ఏవ మిహాపి॥ అద్రవ్యశబ్దత్వాత్॥ ద్రవ్యాశ్రయం హ్యస్య శబ్దో ద్రవ్యశబ్దః। న చ తద్ద
వ్యాశ్రయ వచనశ్శబ్దో భవేత్। యద్యాకృతిశ్శబ్దార్థో భవేత్। షట్ దింమా ద్వాదశ దయాశ్చతువింశతిర్దయా ఇతి।
న హ్యాకృతిః షడాదిభిస్సంఖ్యాభి ర్యుజ్యతే। తస్మాన్నాకృతివచనః॥ అన్యదర్శనాచ్చ॥ యది పశుం రుణాకృతః పలా
యితాన్యం తద్ధనం తద్భ్యో న మాలభేతేతి। యద్యాకృతివచనశ్శబ్దో భవేదన్యస్యాలంభో నోపపద్యేత। అన్య
స్యాపి పశుద్రవ్యస్యైవాకృతిః। తస్మాద్వ్యక్తివచన ఇతి॥ ఆకృతిస్తు క్రియార్థత్వాత్॥ తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి।
ఆకృతిశ్శబ్దార్థః। కుతః। క్రియార్థత్వాత్। శ్యేనచితం చిన్వీతేతి చయనమాకృతౌ సంభవతి। యద్యాకృత్యర్థ:
శ్యేనశబ్దః। వ్యక్తివచనేషు। చయనేన నశ్యేనవ్యక్తిరుపపాదయితుం శక్యత ఇత్యశక్యార్థవచనాదనర్థకేః। తస్మా
దాకృతివచనః। నను చ శ్యేనవ్యక్తిభిశ్చయనమనుష్ఠాస్యతే। న సాధకతమశ్శ్యేనశబ్దార్థః। ఈప్సితతమో హ్యసౌ
శ్యేనశబ్దేన నిర్దిశ్యతే। అతశ్చయనేన శ్యేనో నిర్వర్తయితవ్యః। స ఆకృతివచనత్వే కల్పతే। ఉపపన్నా క్రియాయా
అసంభవ ఏవ వ్యపదిశ్యతే। నాకృతిశ్శబ్దార్థః। కుతః। క్రియా న సంభవేదాకృతౌ శబ్దార్థే ప్రోక్షణం ప్రోక్షతీతి తథా న వ్యక్తేః
శబ్దార్థః క్రియా హ్యేవ న సంభవేద్వ్యక్తౌ శబ్దార్థే। శ్యేనచితం చిన్వీతేతి। యదప్యుచ్యతే। వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతి వ్యక్తిలక్షణా

త్త్రనావచాంతి తెదేవగవాః। యదృచ్ఛాంతం పత్నధు। యోవాపారగ్న్యాయపవర్గస్యవనస్పతిరితి। తస్మాత్స్త్రైవచనం। యదుత్త్రానా
సాంవచాతాం గోప్యబ్రాహ్మణాద్యగావస్త ఉత్త్రానావచాంతే త్య్వంతత్। యదిచాన్యైనవచనైన గోప్యం వేధింయుతె। ఉత్త్రా
నావచాంత్ర్యనువాదః స్యాత్। నమోత్త్రానావచాంతః ప్రసిద్ధాః। వేవిత్తైని యోగతెూవిధాతవ్యాస్తైషు విధియమూనైః
షునశక్యం గోప్యం విధాతుం। భిద్యేత పాటథావాక్యం। యదిచాన్యైవేదికాస్తత ఉత్త్రానాదినాపు ధ్యానసగమ్యేత। తత్ర
౽ నత్రరాం శక్యైతావిభూతలక్షణం గోప్యం విధాతుం। నమోత్త్రానవేహానముప్యనర్థకం। స్తుత్యర్థేనార్థవద్భవిష్య
తి। ఏవం పూర్వోత్తస్య ముధుప్తిం। పారగ్న్యాయపవర్గతాచవనస్పతెః। తస్మాత్త్ర ఏవశబ్దాదర్థాన్తే। యదాపౌకికాస్తఏవార్థాన్
స్తదా। సంతేవాః। కిమాకృతిశ్శబ్దార్థోథవ్యక్తిరితి। ద్రవ్యగుణకర్మణాం సామాన్యమాత్రమాకృతిః। అసాధారణా
9 విశేషావ్యక్తిః। కుతస్సంశయః। గౌరిత్యుక్తే సామాన్యప్రత్యయాద్వ్యక్తౌ చ క్రియాసంభవాత్। తదుచ్యతే। వ్యక్తిః శబ్దార్థ ఇ
తి। కుతః। ప్రయోగచోదనాభావాత్। ఆలంభనప్రోక్షణవిశసనాదీనాం ప్రయోగచోదనా ఆకృత్యర్థే న సంభవేయుః
యుత్రొప్రాకరణానర్థక్యం తత్ర వ్యక్త్యర్థతాన్యత్రాకృతివచనత్వేతి చేత్। ఉక్తమన్యాయశ్చానేకార్థత్వమితి। కథం సా
మాన్యవాచగతిరితి చేత్। వ్యక్తిపదార్థస్యాకృతిః చిహ్నభూతా భవిష్యతి। యుఏవమాకృతికేష్వగౌరితి। యథాయస్యరథం

ప్రయోగాపేక్షా గౌః శబ్దో వ్యక్తివచన ఇతి శక్యం ఆశ్రయితుం। ఏవం తర్హానస్వఖాన్వ ఏవ। యస్తు కస్యాంచిద్వ్యక్తౌ వర్త
తే కస్యాంచిన్నష్టా। యథా అగ్నిరుష్ణ ఉదకం శీతమేవమేవ తత్రాపి స్యాదితి। నైవం సిధ్యతి। న హ్యాపద్యమ్యతే కస్యాంచిద్వ్యక్తౌ వర్త
తే కస్యాంచిన్నేతి। న హ్యేతత్। గోత్వం లక్షణం భవిష్యతీతి। యత్ర గోత్వం తస్యాం వ్యక్తావితి। ఏవం తర్హి విశిష్టా వ్య-
క్తిః ప్రతీయతే। యది వా విశిష్టా పూర్వసంతరం విశేషో నావగమ్యతే। న హ్యప్రతీతే విశేషే విశిష్టం శేషం న ప్రత్యేతుమ
ర్హంతీతి। అస్తు విశేషణత్వేనాకృతిం వక్ష్యతి। విశేష్యత్వేన వ్యక్తిం। న హ్యాకృతిపదార్థకస్య వ్యక్తిర్న పదార్థః కేష్య
వా నాకృతిః। ఉభయముభయస్య పదార్థః। కస్యచిత్కించిత్ప్రాధాన్యేన వివక్షితం భవతి। తేనాత్రాకృతిర్గుణభా
వేన వ్యక్తిః ప్రధానభావేన వివక్ష్యత ఇతి। నైతదేవం। ఉభయోరుచ్యమానయోర్గుణప్రధానభావః స్యాత్। యది
ప్రత్యాకృతిః ప్రతీయతే శబ్దేన। న తదా వ్యక్తిరపి పదార్థ ఇతి శక్యతే వదితుం। ఉచ్యతే। ఆకృతిర్హి వ్యక్త్యా నిత్యసం
బంధాత్సంబంధిన్యాం చ తస్యాముపగతాయాం సంబంధ్యంతరముపగమ్యతే। తదేవ దాక్షప్రత్యక్షం। యష్ట్యుః
చ్చారితే వ్యక్తిః ప్రతీయత ఇతి। కిం శబ్దాదుతాకృతేరితి విధానానప్రత్యక్షః। హ్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాముపగమ్య-
తే। అంతరేణాపి శబ్దం య ఆకృతిమవబుధ్యతే అవబుధ్యతే వాసౌ వ్యక్తిం। యస్తూచ్చారితేపి శబ్దే మానసాదుపచారాత్త

ధార్మస్త్యతిరితి శక్యమన్యత్రాపి శ్యేనచితం చిన్త్యేతేతి। యదప్యుచ్యతే, క్రియాయాస్సిద్ధత్వాత్ ఇతి। వ్యక్తిలక్షణాధార్మస్యతిరితి। శ
క్యమన్యత్రాపి శ్యేనచితం చిన్త్యేతేతి వదితుం। ఆకృతిలక్షణాధారే వ్యక్తిరితి। (కిం) న రక్తజ్యాయసః। ఆకృతిశ్శబ్దార్థ ఇ
తి। యది వ్యక్తిశ్శబ్దార్థో ధార్మస్యైవ వ్యక్త్యన్తరేణ న ప్రయుజ్యేత। అథ వ్యక్త్యన్తరే ప్రయుజ్యతే న తర్హి వ్యక్తిశ్శబ్దార్థః।
సర్వసామాన్యవిశేషవినిర్ముక్తా హి వ్యక్తిరిత్యుచ్యతే। నైష దోషః। వ్యక్త్యన్తరేణ సర్వసామాన్యవిశేషవినిర్ముక్త
౧౦ ఏవ వర్తిష్యతే। యది సర్వసామాన్యవిశేషవియుక్తం సామాన్యమేవ తర్హి తత్। నేత్యుచ్యతే। దోషోऽర్థస్సామాన్య
స్య విశేషగతాశ్రయః సా వ్యక్తిః అవ్యక్తివచనశ్చ శబ్దో న సామాన్యేన విశేషేణ వర్తతే। తేషాం తావదాశ్రయమేవాభివద
తి। తేన వ్యక్త్యన్తరే వ్యక్తిరదోషః। న హి తత్సామాన్యం। యది వ్యక్త్యన్తరేऽపి భవతి। సర్వసామాన్యవిశేషవియు
క్తాయామపి వ్యక్తౌ గోశబ్దః కిమితి న వర్తతే। అహో। యద్యేవ ప్రయోగాదృష్టస్తత్రైవ వర్తిష్యతే। న సర్వత్ర। న చాశ్రయ
వ్యక్తౌ గోశబ్దస్య ప్రయోగాదృష్టః। తస్మాత్తత్ర న వర్తిష్యతే। యదియం ప్రయోగాదృష్టస్తత్ర వ్యక్తిః। రథ్యాజాతాయాం
గవి ప్రథమప్రయోగా న ప్రాప్నోతి। తత్రాదృష్టత్వాత్సామాన్యప్రత్యయశ్చ న ప్రాప్నోతి। ఇయమపి గౌరియమపి గౌరితి।
ఇయం వా గౌరియం వా గౌరితి స్యాత్। భవతి తు సామాన్యప్రత్యయో దృష్టపూర్వాయామపి గోవ్యక్తౌ। తస్మాన్న

సంభవేత్ప్రోక్షణేన ద్రవ్యశబ్దః స్యాత్తద్ధి యాగ ఇతి అన్యదర్శనవత్స్యాత్ అథాన్యం తద్రూపమితి తత్పరిహర్తవ్యం॥ తదర్థత్వా
త్ప్రయోగస్యావిభాగః॥ ఆకృత్యర్థత్వాచ్ఛబ్దస్య యస్య వ్యక్త్యైరాకృత్యాః సంబంధస్తత్ర ప్రయోగః ప్రోక్షణం పాత్రవ్యక్తేర
వ్యక్తం యూపశ్రవణాయ వై। తత్ర మన్త్ర్యయద్విజతి సాధనం। అపూర్వస్య ప్రయుక్తత్వాత్తస్య నాకృతేః అశక్యత్వాత్ ప్రత్యక్షేణ
శబ్ద ఆకృతివచనః ప్రయుజ్యతే ప్రోక్షణస్త్రయ విశేషణయ స స్యాత్ కింప్రత్యాపయిష్యతి। ఆకృతిః ప్రత్యక్షా తాన
త్ప్రోక్షణశ్రయం విశేష్యతితి తేనాకృతివచనం న విరుధ్యత ఇతి। ఏవం హ్యై యాగా వ్రీదక్షిణ ఇతి దక్షిణ ద్వైవ సంఖ్య
యా యో జాత్యైగా ఏవ ఇత్యాకృతివచనో విశేషకః తథాన్యమితి నష్టస్య ప్రతినిధిరన్యపృ సంబంధః ... ప్రత్యే
శబ్ద ఆకృతివచన ఆకృత్యా విశేష్యతేతి। తస్మాద్దారశ్య ఇత్యేవమాదయః శబ్దా ఆకృతేరభిధాయకా ఇతి సిద్ధం॥
॥ శ్రీ ॥ శ్రీశబరస్వామినః కృతౌ మీమాంసాభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయస్య వివరణః పృగర్తః॥ శ్రీ ॥

मीमांसा ग. च ११,

దాచిన్నాకృతిముపలక్షేత। న జాతుచిదనావృత్తిముపగచ్ఛన్తు వ్యక్తివిశిష్టాయామాకృతావర్తతే వ్యక్తివిశిష్టాయాంచేద్వ
ర్తేత। వ్యక్త్యంతరవిశిష్టానప్రతీయేత। తస్మాన్నశబ్దఆకృతిప్రత్యయస్యనిమిత్తం। ఆకృతిప్రత్యయో వ్యక్తిప్రత్యయస్యేతి। నతు
గుణభూతాప్రతీయత ఇత్యుక్తం। నగుణభూతాప్రా। గృష్పష్టస్యబాధకః। సర్వథా తావత్ప్రతీయతే అర్థాద్గుణభావః ప్రధా
నభావో వా స్వార్థం చేదుచ్యతే ప్రధానభూతా। అథ న స్వార్థం। పరార్థమేవ। తతో గుణభూతా। న తత్ర శబ్దవ్యా
౧౧ పారోస్తి। నను దండీతి న తావద్దండశబ్దేన దండోఽభిధీయతే। అథ చ దండవిశిష్టోఽవగమ్యతే। ఏవమిహాపి న తావదాకృ
తిరభిధీయతే। అథ చాకృతివిశిష్టా వ్యక్తిర్గమ్యత ఇతి। నైతత్తాదృశ్యతే। సత్యం। దండిశబ్దేన దండో నాభిధీయతే। న త్వ
ప్రతీతే దండే దండిప్రత్యయోఽస్తి। అస్తి దండిశబ్దే ఏకదేశభూతో దండశబ్దః। యేన దండః ప్రత్యాయ్యతే తస్మాత్తద్వ్యక్తేః
11 ద్వ్యక్తిప్రతీతే విశేషణవిశిష్టం ప్రతీయత ఇతి। నను గోశబ్దావయవః కశ్చిదాకృతేః ప్రత్యాయకోఽస్త్యవ్యక్తేః యత ఉచ్య
తే తత ఆకృతిరవగతా న గోశబ్ద ఆకృతివచన ఇతి। నైవం యథా దండిశబ్దాన్న దండే ప్రయుక్తః ఏవం గోశబ్దో నాకృతౌ
తదర్థమేవ నివిశతే। కేవలాకృత్యభిధానః స్యాత్ శబ్ద ఇతి తదేవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యామసతి స్వేన వ్యక్తిసంబంధే నాస్య న
శక్యాద్వారకదాకృతివచన ఇతి గమ్యతే నను కేవల్యాకృతిసంబంధమంతరేణాపి వ్యక్త్యాః శబ్దస్య ప్రయోగో నాదృష్టః। తస్మా
దాకృతివచనః శబ్ద ఇత్యేతజ్జ్ఞాయః॥ న క్రియా స్యాదితి చేదర్థాంతరే విధానం న ద్రవ్యమితి చేత్॥ అథ యదుక్తం న క్రియా

శ్రీః॥ వేదంనాసత్థత్యేదృకస్యాం.

శాబరభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమతర్కపాదః -
शवरभाष्ये प्रथमाध्यायस्य प्रथमतर्कपादः संपूर्ण

शाबरभाष ३२

శ్రీమత్త్రితికంఠగురవే నమః ॥ ॥ శ్రీమతే రామానుజాయ నమః ॥ ఔం ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ॥ ౧ ॥ తో
కేంచిదప్యర్థేష్వప్రసిద్ధాని పదాని తాని సతి సంభవే తదర్థాన్యేవ సూత్రేష్వపి వగంతవ్యం ॥ నాధ్యాహారాదిభిరేషాం కల్ప
యితవ్యోఽర్థః పరిభాషితవ్యో వా ॥ ఏవం వేదవాక్యాన్యపి వ్యాఖ్యాయంతే ॥ ఇతరథా వేదవాక్యాని ॥ వ్యాఖ్యేయా
ని స్వపదార్థాశ్చ వ్యాఖ్యయా స్త్ర్యభ్యస్తగౌరవం ప్రసజ్యేత ॥ తత్ర లోకేఽయమథశబ్దో వృత్తాదనంతరస్య ప్రక్రియార్థోఽభ్య
హితాన వేవాకించిద్వృత్తముపలక్ష్యతే ॥ భవితవ్యం చ తేన యస్మిన్సతి అనంతరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా వకల్పతే తథా హి సప్రసి
ద్ధపదార్థకః కశ్చిత్తో భవతి ప్రస్తు వేదాధ్యయనం యస్మిన్సతి సావకల్పతే ॥ నైతదేవమస్య స్వైపి కర్మణోనంతరం ధర్మ
జ్ఞానాం యుక్తా ప్రాగపి చ వేదాధ్యయనాత్ ॥ ఉత్పత్తితాద్యశం తు ధర్మజిజ్ఞాసామధికృత్యాథశబ్దం ప్రయుక్తవానాచా
ర్యో న యా వేదాధ్యయనమంతరేణ న సంభవతి ॥ కథం వేదవాక్యానామనేకవిధా విచారణా వర్త్తిష్యతే ॥ అపి చ నైవ వ
యమిహా వేదాధ్యయనానంతరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం చాతిప్రతిషేధం శిష్మః నాపి పరస్తాదానంతర్యం న ప్రైకం వాక్యం
పురస్తాచ్చ వేదాధ్యయనాద్ధర్మజిజ్ఞాసాం ప్రతిషేధిష్యతి పరస్తాత్తానంతర్యం ప్రకరిష్యతి భిద్యవతి తథా వాక్యం ॥
అనన్యపి చ వచనవ్యక్తిరస్య పురస్తాద్వేదాధ్యయనాద్ధర్మజిజ్ఞాసాం ప్రతిషేధతో నాన్యైవ పరస్తాదానంతర్యమపది

మాపత్తేః ప్రైత్యధర్మస్యాప్రార్థతాపరిహారాయైవ॥ తస్మాద్వేదాధ్యయనమఖిలనివర్తస్యానంతరం ధర్మజిజ్ఞాసి
తవ్య ఇత్యర్థః శబ్దస్య సామర్థ్యం న వబ్రూహి హోస్యస్య వర్గతానంతరం ధర్మజిజ్ఞాసా న కర్తవ్యేతి కేచిత్తు వేదమర్థస్య
పరిత్యజన న స్నాతవ్యమనంతరం ధర్మజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యర్థః శబ్దస్యార్థః॥ అతః శబ్దో వృత్తస్యాపదేశకో హేత్వర్థః
యథా క్షేమసుభిక్షో యమతోహమస్మిన్దేశే ప్రతివసామీతి॥ ఏవమర్థే తో వేదోథ ధర్మజిజ్ఞాసాయాం హే
తుర్జ్ఞానమెూనంతరం ధర్మజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యతః శబ్దస్య సామర్థ్యం ధర్మాయ హి వేదవాక్యాని విచారయితుమనర్థక
వేదోన శక్నుయాదితి అత ఏవ తస్మాత్కారణాదనంతరం ధర్మం జిజ్ఞాసితుమిచ్ఛేదిత్యతః శబ్దస్యార్థః॥ ధర్మాయ జిజ్ఞాసా ధ-
ర్మజిజ్ఞాసా సా హి తస్య జ్ఞాతుమిచ్ఛా॥ స కథం జిజ్ఞాసితవ్యః కో ధర్మః కథం లక్షణః కాన్యస్య సాధనాని కాని సాధనా
భాసాని కింపరశ్చేతి తత్ర కో ధర్మః కథం లక్షణం ఇత్యేకేనైవ సూత్రేణ వ్యాఖ్యాతం చోదనాలక్షణోర్థో ధర్మ-
ఇతి కాన్యస్య సాధనాని కాని సాధనాభాసాని కింపరశ్చేతి శేషలక్షణేన వ్యాఖ్యాతం॥ క్వ పురుషపరత్వం క్వ వా పురుషో గు
ణభూతస్తదితి ఏతాసాం ప్రతిజ్ఞానాం పిండస్యైతత్సూత్రం అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి ధర్మః ప్రసిద్ధో వా స్యాదప్రసిద్ధో వా
స చేత్ప్రసిద్ధో న జిజ్ఞాసితవ్యః అథాప్రసిద్ధో నతరాం తదేతదనర్థకం ధర్మజిజ్ఞాసాప్రకరణం॥ అథ వార్థవత్॥ ధర్మం

దిశతిః॥ వేదం స్నాత్వేత్యేకస్యాం విధీయతే స్నానస్యానంతర్యం విపరీతమన్యస్యాం అర్థైకత్వాదేకవాక్యత్వం వక్ష్య
తి॥ తేం పృథక్త్వే వేదేత్యధ్యయనానంతరం గురుకులాత్సమావర్తేత ఇత్యేవ వాక్యానామవిచారయితవ్యానీ తత్ర గురుకులా
త్స్నాన సమావర్తనస్థకథం స్నువేదవాక్యానివిచారయేదిత్యేవముఖానంసముపదేశః॥ యద్యేవం న తర్హి వేదాధ్యయనసంపూర్ణం
గమ్యతే ఏవం హి స్నానమనంతిఇవేదమధీత్యస్నాయాదితివచవేదమధీత్యస్నాత్వ్యతథమనంజిజ్ఞాస మానత్వము మాన్న
యమవిక్రామేతినవాప్నాయానావాతిక్రమితవ్యః॥ తథుక్తే అతిక్రమిష్యామునిమ మాస్నాయమనతిక్రామంః తహ
వేదమర్థన తం సంతమనర్థకమవకల్పయమదృష్టార్థత స్యార్థః కేనార్థవమోధనం నామ॥ నవేతస్యాశ్యయన=
మాత్రాత్క్రతువహోయాజ్ఞికాః ఫలం సమావనంతీయదపివన సమావనంతీవ తత్రాపిద్రవ్యసంస్కారకర్మసుపరా=
ర్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాదితి పృథగ్వాదతానవాధీతవేదస్యస్నానానంతర్యమేతద్విధీయతే నవ్యాఖ్యానం
తర్యస్యవక్త్రాతక్ష్మిన్ శ్లోకాత్తిపూర్వకాలతాయాం వాత్త్వేష్ట యుక్తే॥ స్నానంతర్య॥ దృష్టార్థతా చాధ్యయ=
నస్యానంతర్యేణ వ్యాఖ్యానస్యాదలక్షణయాత్వార్థః స్యాదితి న వేదం స్నానమదృష్టార్థం విధీయతే కిం తులక్షణయా=
స్నానాదినియమస్యపర్యవసానం వేదాధ్యయనసమకాలమావహః॥ వేదమధీత్యస్నాయాత్॥ గురుకులాత్స్నాన=

౮ ౯ వేదవచనం మిథ్యేత్యనుమానాయుక్తత్వ పాఠః ౮

షకాలాంతరే పురుషాంతరే వస్థాంతరే దేశాంతరే వా విపర్యేతి తస్మాదవితథః॥ యత్తు లౌకికం వచనం తచ్చేత్ప్రత్యయి=
తాత్పురుషాదింద్రియవిషయం వా వితథమేవ। అథాప్రత్యయితాదనింద్రియవిషయం వా తత్పురుషబుద్ధిప్రభవమప్రమాణం।
అశక్యం హి తత్పురుషేణ జ్ఞాతుమృతే వచనాత్॥ అపి తస్మాత్పౌరుషేయాద్వచనాదవగతమితి చేత్। తదపి తేనైవ తుల్యం నై-
వంజాతీయకేష్వర్థేషు పురుషవచనం ప్రామాణ్యముపైతి జాత్యంధానామివ వచనం రూపవిశేషేషు నన్వవిదుషాము
పదేశో నావకల్పతే॥ ఉపదిష్టవంతశ్చైతే మన్వాదయస్తస్మాత్పురుషాః సంతో విదితవంతశ్చ యథా చక్షుషా రూపమవగమ్యత
ఇతి దర్శనాదేవావగతం॥ ఉచ్యతే ఉపదేశో హి వ్యామోహాదపి భవతి అసతి వ్యామోహే వేదాదపి భవతి అపి చ పౌరుషేయాద్వచనా
దేవమయం పురుషో వేదేతి భవతి ప్రత్యయో నైవమయమర్థ ఇతి విప్లవతే ఖల్వపి కశ్చిత్పురుషకృతాద్వచనాత్ప్రత్యయో న తు వేదవ=
చనస్య మిథ్యాత్వే కించన ప్రమాణమస్తి॥ నను సామాన్యతో దృష్టం పౌరుషేయం వచనం వితథముపలబ్ధం వచనసామాన్యాదిదమపి వి
తథమేవ గమ్యతే॥ నాన్యత్వాత్॥ న హ్యన్యస్య వితథభావేఽన్యస్య వైతథ్యం భవితుమర్హతి అన్యత్వాదేవ హి దేవదత్తస్య శ్యామత్వే
యజ్ఞదత్తస్యాపి శ్యామత్వం భవితుమర్హతి అపి చ పురుషవచనసాధర్మ్యాద్వేదవచనం వితథమిత్యనుమానం వ్యపదేశాదవ
గమ్యతే ప్రత్యక్షస్తు వేదవచనే ప్రత్యయః న చానుమానం ప్రత్యక్షవిరోధి ప్రమాణం భవతి॥ తస్మాచ్చోదనాలక్షణోఽర్థః శ్రేయస్కరః॥

ధర్మం ప్రతి హి విప్రతిపన్నా బహువిదః కేచిదన్యం ధర్మమాహుః కేచిదన్యం సోయమవిచార్య ప్రవర్తమానః కంచిదే
వోపాదదానో విహన్యేతానర్థం చ ఋచ్ఛేత్॥ తస్మాద్ధర్మో జిజ్ఞాసితవ్య ఇతి స హి నిఃశ్రేయసేన పురుషం సంయునక్తీతి ప్రతిజా
నీమహే తదభిధీయతే॥ చోదనాలక్షణోర్థో ధర్మః ॥ ౨ ॥ చోదనేతి క్రియాయాః ప్రవర్తకం వచనమాహుః॥ ఆచార్యచో
దితః కరోమీతి హి దృశ్యతే॥ లక్ష్యతే యేన తల్లక్షణం ధూమో లక్షణమగ్నేరితి హి వదంతి తయా యో లక్ష్యతే సోర్థః పురుషం
నిఃశ్రేయసేన సంయునక్తీతి ప్రతిజానీమహే॥ చోదనా హి భూతం భవంతం భవిష్యంతం సూక్ష్మం వ్యవహితం విప్రకృష్టమిత్యేవంజా
తీయకమర్థం శక్నోత్యవగమయితుం నాన్యత్కించనేంద్రియం॥ నన్వతథాభూతమప్యర్థం బ్రూయాచ్చోదనా యథా యత్కించన లౌకికం వచనం నద్యా
స్తీరే పంచ ఫలాని సంతీతి తత్తథ్యమపి భవతి వితథమపి భవతీతి॥ ఉచ్యతే విప్రతిషిద్ధమిదముచ్యతే॥ బ్రవీతి వి
తథం చేతి బ్రవీతీత్యుచ్యతేవబోధయతి బుధ్యమానస్య నిమిత్తం భవతీతి యస్మింశ్చ నిమిత్తభూతే సత్యవబుధ్యతే సోవబోధయతి॥
యది చ చోదనాయాం సత్యామగ్నిహోత్రాత్స్వర్గో భవతీతి గమ్యతే కథముచ్యతే న తథా భవతీతి అథ న తథా భవతి కథమవబు
ధ్యతే అసంతమర్థమవబుధ్యత ఇతి విప్రతిషిద్ధం॥ న చ స్వర్గకామో యజేతేత్యస్మాద్వచనాత్సందిగ్ధమవగమ్యతే భవతి వా స్వర్గో
న వా భవతీతి న చ నిశ్చితమవగమ్యమానమిదం మిథ్యా స్యాత్ యో హి జనిత్వా ప్రధ్వంసతే నైతదేవమితి స మిథ్యాప్రత్యయః నచై

సూత్రంతత్రభిన్నమేవవాక్యమేతిమాపేకదేశావిష్యవగంతవ్యం।అథవార్థస్యసతస్మాచ్చోదనాలక్షణస్యధర్మస్యముచ్య=
తఇతిఏకార్థమేవేతి॥ ॥తస్యనిమిత్తపరీష్టిః॥౩॥ఉక్తమస్మాభిశ్చోదనానిమిత్తంధర్మస్యజ్ఞానమితితత్ప్రతిజ్ఞామాత్రే=
ణోక్తమిదానీంతస్యధర్మస్యనిమిత్తంపరీక్షిష్యామహే॥కించోదనైవాథాన్యదపీతితస్మాన్నతావన్నిశ్చీయతేచో
దనాలక్షణోర్థోధర్మఇతి॥ఉచ్యతే॥ ॥సత్సంప్రయోగేపురుషస్యేంద్రియాణాంబుద్ధిజన్మతత్ప్రత్యక్షమనిమిత్తంవి=
ద్యమానోపలంభనత్వాత్॥౪॥ఇదంతావత్పరీక్ష్యతేప్రత్యక్షంతావదనిమిత్తంకింకారణమేవంలక్షణకంహితత్॥సత=
త్సంప్రయోగేపురుషస్యేంద్రియాణాంబుద్ధిజన్మతత్ప్రత్యక్షంసతీంద్రియార్థసంబంధేయాపురుషస్యబుద్ధిర్జాయతేత
త్ప్రత్యక్షం॥భవిష్యంశ్చైషోర్థోనజ్ఞానకాలేస్తీతి॥సతశ్చైతదుపలంభనంనాసతః॥అతఃప్రత్యక్షమనిమిత్తం।బు
ద్ధిర్వాజన్మవాసంనికర్షోవేతినైషాంకస్యచిదవధారణార్థమేతత్సూత్రంసతీంద్రియార్థసంప్రయోగేనాసతి
త్యేతావదవధార్యతే॥అనేకస్మిన్నవధార్యమాణేభిద్యేతవాక్యం॥ప్రత్యక్షపూర్వకత్వాచ్చానుమానోపమా
నార్థాపత్తీనామప్యకారణత్వమితిఅభావోపినాస్తియతః॥ ॥ఔత్పత్తికస్తుశబ్దస్యార్థేనసంబంధస్తస్య
జ్ఞానముపదేశోవ్యతిరేకశ్చార్థేనుపలబ్ధేతత్ప్రమాణంబాదరాయణస్యానపేక్షత్వాత్॥౫॥ఔత్పత్తికస్త్వితి

ఏవంతర్హి శ్రేయస్కరో జిజ్ఞాసితవ్యః కిం ధర్మజిజ్ఞాసయా॥ ఉచ్యతే యఏవ శ్రేయస్కరః సఏవ ధర్మశబ్దే-
నోచ్యతే కథమవగమ్యతే యోహి యాగమనుతిష్ఠతి తం ధార్మిక ఇతి సమాచక్షతే యశ్చ యస్య కర్తా స తేన వ్యపదిశ్య-
తే యథా పాచకో లావక ఇతి తేన యః పురుషం నిఃశ్రేయసేన సంయునక్తి స ధర్మశబ్దేనోచ్యతే న కేవలం లోకే వేదే-
౪ పియజ్ఞేన యజ్ఞమయజంత దేవాస్తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్నితి యజతిశబ్దవాచ్యమేవ ధర్మం సమామనంతి॥
ఉభయమిహ చోదనయా లక్ష్యతే అర్థోనర్థశ్చేతి కోర్థః యో నిఃశ్రేయసాయ జ్యోతిష్టోమాదిః కోనర్థః యః
ప్రత్యవాయాయ శ్యేనో వజ్ర ఇషురిత్యేవమాదిః తత్రానర్థో ధర్మ ఉక్తో మాభూదిత్యర్థగ్రహణం కథం పునరసావనర్థః
5 హింసా హి సా హింసా చ ప్రతిషిద్ధేతి కథం పునరనర్థః కర్తవ్యతయోపదిశ్యతే ఉచ్యతే నైవ శ్యేనాదయః కర్తవ్యతయా
విజ్ఞాయంతే యోహి హింసితుమిచ్ఛేత్తస్యాయమభ్యుపాయ ఇతి హి తేషాముపదేశః॥ శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేతి హి
సమామనంతి నాభిచరితవ్యమితి॥ నను శక్యమిదం సూత్రమేవం వర్ణయితుం చోదనాలక్షణో ధర్మో నేంద్రియాది-
లక్షణః అర్థశ్చ ధర్మో నానర్థ ఇతి ఏవం హీదం వాక్యం తదేవం సతి భిద్యేత ఉచ్యతే యత్ర వాక్యాదర్థోవగమ్యతే త-
త్రైవం తత్తు వైదికేషు న సూత్రేషు అన్యతోవగతేర్థే సూత్రమేవమర్థమిదమిత్యవగమ్యతే తేన నైష దోషః సూత్రస్యేతి॥ త

ద్రియాణాం బుద్ధిజన్మసత్ప్రత్యక్షం యద్విషయం జ్ఞానం తేనైవ సంప్రయోగే ఇంద్రియాణాం పురుషస్య బుద్ధిజన్మ సత్ప్రత్య
క్షం॥ యదన్యవిషయం జ్ఞానమన్యసంప్రయోగే భవతి న తత్ప్రత్యక్షం కథం పునరిదమవగమ్యతే ఇదం తత్సంప్రయోగ ఇద
మన్యసంప్రయోగ ఇతి కథం జ్ఞేయం యస్మిన్ శుక్తికాయాముపి రజతం మన్యమానో రజతసంనికృష్టం మేవ చక్షురితి మ=
న్యతే బాధకం హి యత్ర జ్ఞానముత్పద్యతే నైతదేవం మిథ్యాజ్ఞానమిదమితి తదన్యసంప్రయోగే విపరీతం తత్సం
ప్రయోగజ ఇతి ప్రాగ్బాధకజ్ఞానోత్పత్తేః కథమవగమ్యతే యదా న తత్రైతస్య జ్ఞానస్య మిథ్యాజ్ఞానస్య వా కశ్చి
ద్విశేషః॥ యదా చక్షురాదిభిరుపహతం మనో భవతి ఇంద్రియం వా తిమిరాదిభిః సౌక్ష్మ్యాదిభిర్వా బాహ్యో విష=
యస్తదా మిథ్యాజ్ఞానం॥ అనుపహతేషు హి సమ్యగ్జ్ఞానం ఇంద్రియమనోర్థసంనికర్షో హి సమ్యగ్జ్ఞానస్య
హేతుః అసతి తస్మిన్ మిథ్యాజ్ఞానం॥ తద్దోషో దోషా మిథ్యాజ్ఞానస్య హేతుః దుష్టేషు హి జ్ఞానం మిథ్యా భవతి కథమ
వగమ్యతే॥ దోషాపగమే సంప్రతిపత్తిదర్శనాత్॥ కథం దుష్టావగమ ఇతి చేత్ ప్రయత్నేనాన్విష్యమాణో న చేద్దోషమ
వగచ్ఛామహి ప్రమాణాభావాదదుష్టమిత్యవగచ్ఛామహి॥ తస్మాద్యస్య చ దుష్టం కరణం యత్ర చ మిథ్యేతి ప్రత్యయః స ఏ
వాసమీచీనః ప్రత్యయో నాన్య ఇతి॥ ॥ నను సర్వ ఏవ నిరాలంబనః స్వప్నవత్ప్రత్యయః ప్రత్యయస్య హి నిరాలం

ఇతి నిత్యం బ్రూమః ఉత్పత్తిర్హి భావ ఉచ్యతే లక్షణయా అవియుక్తః శబ్దార్థయోర్భావః సంబంధో నోత్పన్న
యోః పశ్చాత్సంబంధః ఔత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబంధః తస్యాగ్నిహోత్రాదిలక్షణస్య ధర్మస్య నిమిత్తం ప్రత్యక్షాదిభి
రనవగతస్య కథం ఉపదేశో హి భవతి ఉపదేశ ఇతి విశిష్టస్య శబ్దస్యోచ్చారణం అవ్యతిరేకశ్చ జ్ఞానస్య న హి తదుత్ప
న్నం జ్ఞానం విపర్యేతి యచ్చ నామ జ్ఞానం న విపర్యేతి న తచ్ఛక్యతే వక్తుం నైతదేవమితి యథా విజ్ఞాయతే న తథా భవతి యథై
తన్న విజ్ఞాయతే తథైతదితి అన్యద్ధృదయేऽన్యద్వాచి స్యాదేవం వదతో విరుద్ధమిదం గమ్యేత అస్తి నాస్తీతి తస్మాత్తత్ప్రమాణమ
నపేక్షత్వాత్ న హ్యేవం సతి ప్రత్యయాంతరమపేక్షితవ్యం పురుషాంతరం వా స్వయం ప్రత్యయో హ్యసౌ బాదరాయణగ్రహణం
బాదరాయణస్యేదం మతం కీర్త్యతే బాదరాయణం పూజయితుం నాత్మీయం మతం పర్యుదసితుం॥ ॥వృత్తికారస్త్వన్యథే=
మం గ్రంథం వర్ణయాంచకార తస్య నిమిత్తపరీష్టిరిత్యేవమాది॥ న పరీక్షితవ్యం నిమిత్తం ప్రత్యక్షాదీని హి ప్రసిద్ధాని తదంతర్గ=
తం చ శాస్త్రం అథ తదపి న పరీక్షితవ్యం అత్రోచ్యతే వ్యభిచారాత్పరీక్షితవ్యం శుక్తికా హి రజతవత్ప్రకాశతే యత్తు న ప్రత్య
క్షం వ్యభిచరతి॥ తస్మాల్లక్షణాసమానాద్యపి తత్ప్రపరీక్ష్య ప్రవర్తమానో నార్థాద్విహన్యేతానర్థం వాప్నుయాదితి న
న్వేతదేవం యత్ప్రత్యక్షం తన్న వ్యభిచరతి యద్వ్యభిచరతి న తత్ప్రత్యక్షం కిం తర్హి ప్రత్యక్షం తత్సంప్రయోగే పురుషస్యేం

ప్రత్యక్షముపలక్ష్యతే॥ అర్థవిషయా హి ప్రత్యక్షబుద్ధిర్న బుద్ధ్యంతరవిషయా॥ క్షణికా హి సా న బుద్ధ్యంతరకాలమవ=
స్థాస్యతే ఇతి ఉత్పద్యమానైవాసౌ జ్ఞాయతే జ్ఞాపయతి చార్థాంతరం ప్రదీపవదితి యదుచ్యతే తన్నన హ్యజ్ఞాతేర్థే=
కశ్చిద్బుద్ధిముపలభతే జ్ఞాతే త్వనుమానాదవగచ్ఛతి తత్ర యౌగపద్యమనుపపన్నం ననూత్పన్నాయామేవ బుద్ధౌ జ్ఞా
తోర్థ ఇత్యుచ్యతే నానుత్పన్నాయాం అతః పూర్వం బుద్ధిరుత్పద్యతే పశ్చాజ్జ్ఞాతోర్థః సత్యం పూర్వం బుద్ధిరుత్పద్యతే
న తు పూర్వం జ్ఞాయతే భవతి హి కదాచిదేతద్యజ్జ్ఞాతోప్యర్థః సన్నజ్ఞాత ఇత్యుచ్యతే॥ న చార్థవ్యప
దేశమంతరేణ బుద్ధిరూపోపలక్షణం॥ తస్మాన్నావ్యపదేశ్యా బుద్ధిః అవ్యపదేశ్యం చ నః ప్రత్యక్షం తస్మాదప్రత్యక్షా బుద్ధిః॥
అపి చ॥ కామమేకరూపత్వే బుద్ధిరేవాకారో వా నార్థస్య ప్రత్యక్షస్య సతః న త్వైకరూప్యమనాకారామేవ హి బుద్ధిమను
మిమీమహే సాకారం చార్థం ప్రత్యక్షమేవావగచ్ఛామః తస్మాదర్థాలంబనః ప్రత్యయః॥ అపి చ నియతనిమి
త్త తుష్వేవోపాదీయమానేషు పటప్రత్యయః ఇతరథా హి తంతూపాదానే కదాచిద్ఘటబుద్ధిరవికలేంద్రియ
స్యస్యాత్ న చైవమస్త్యతో న నిరాలంబనః ప్రత్యయః అతో న వ్యభిచరతి ప్రత్యక్షం॥ ॥ అనుమానం జ్ఞాతసంబం
ధస్యైకదేశదర్శనాదేకదేశాంతరే సంనికృష్టేర్థే బుద్ధిః తత్తు ద్వివిధం ప్రత్యక్షతో దృష్టసంబంధం సామాన్యతో

॥ శ్రీ ఋగ్వేద ... ॥ ౧౭ ॥

బనతాస్వభావత ఉపలక్షితః స్వప్నేజాగ్రతోపిస్తంభఇతి కుంభఇతివాప్రత్యయోభవతి తస్మాత్స్వప్నేపినిరాలం
బనః॥ ఉచ్యతే స్తంభఇతిజాగ్రతోబుద్ధిః సుపరినిశ్చితాకథం విపర్యస్యేత్ స్వప్నేప్యేవమేవసుపరినిశ్చి
తాసీత్ప్రాక్ప్రబోధనాన్నకశ్చిత్తత్రవిశేషఇతి॥ నస్వప్నేపివిపర్యయదర్శనాత్ అవిపర్యయోజాగ్రతఃసిద్ధ్యేత్॥
తస్మాత్సమానస్యాదితరస్యాపిభవిష్యతీతి చేత్॥ యదిప్రత్యయత్వాత్స్వప్నప్రత్యయస్యమిథ్యాభావోజాగ్రత్ప్ర
త్యయస్యాపిభవితుమర్హతి అథప్రతీతేస్తథాభావస్యహేతుః నశక్యతే ప్రత్యయాదయమన్యఇతివక్తుం
స్వపతస్తుస్వప్నప్రత్యయస్యమిథ్యాభావోవిపర్యయాదవగతః కువఇతిచేత్ సనిద్రస్యమనసోదోషబలా
న్నిద్రామిథ్యాభావస్యహేతుః స్వప్నాద్దాస్వప్నం తేసుప్తస్యాభావఏవ అచేతయన్నేవహిసుప్తఇత్యుచ్య
తే తస్మాజ్జాగతః ప్రత్యయోనమిథ్యేతిన సుజాగతోపికరణదోషః స్యాత్ యదిస్యాదవగమ్యేత॥ స్వప్నదర్శ
నకాలేపినావగమ్యతఇతిచేత్॥ ప్రబుద్ధోహ్యవగచ్ఛతి నిద్రాక్రాంతం మేఆసీదితి॥ ॥శూన్యస్తుకథమర్థజ్ఞానంహ్యో
రాకారఇదం సోపలభామహే ప్రత్యక్షాచసోబుద్ధిరతస్తద్భిన్నమర్థరూపంనామనకించిదస్తీతిపశ్యామః॥ స్యాద
తదేవంయస్యార్థాకారాబుద్ధిః స్యాత్ నిరాకారాతుసోబుద్ధిరాకారవాన్నాప్యర్థఃకః॥ సబహిర్దేశసంబంధః

౬

6

త్॥ఎవం దృష్టాపచారస్య వేదస్య స్వర్గాద్యపి ఫలం న భవతీతి మన్యామహే॥ దృష్టవిరుద్ధమపి భవతి కించిద్వచనం
పాత్రచయనం విధాయాయావాన విషయుజ్ఞాయుధయజమానోఽంజసా స్వర్గం లోకం యాతీతి ప్రత్యక్షం॰ శరీరకం వ్య
పదిశతి న తత్స్వర్గం లోకం యాతి ప్రత్యక్షం హి తత్॥ న చైషం యాతీతి విధిశబ్దః॥ ఎవం జాతీయకం చ ప్రమాణం విపక్షం
వచనమప్రమాణం అంబుని మజ్జంత్యలాబూని గ్రావాణః ప్లవంతె ఇతి యథా తత్సామాన్యాదగ్నిహోత్రచోదనాస్వప్యనా
శ్వాసః॥ తస్మాన్న చోదనాలక్షణో ధర్మ ఇతి॥ ॥ఔత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబంధస్తస్య జ్ఞానం౦ తు శబ్దః=
పక్షం వ్యావర్తయతి అపౌరుషేయః శబ్దస్యార్థేన సంబంధః తస్యాగ్నిహోత్రాదిలక్షణస్యార్థస్య జ్ఞానం ప్రత్యక్షాదిభిరన
వగమ్యమానస్య తథా చ చోదనాలక్షణః సమ్యక్ సంప్రత్యయమితి పౌరుషేయాద్ధి శబ్దాద్యః ప్రత్యయస్తస్య మిథ్యా
త్వావదిశంక్యేత పరప్రత్యయో హి తదా స్యాత్॥ అథ శబ్దే బ్రువతి కథం మిథ్యేతి న హి తదానీమన్యతః పురుషాదవగమో హ్ర=
వృత్తిత్వాత్ చోదయతి బుధ్యమానస్య నిమిత్తం భవతీతి శబ్దే చేన్నిమిత్తే స్వయం బుధ్యతే కథం విప్రలబ్ధం బ్రూయాత్ నైత
దేవమితి న చాస్య చోదనాస్య భావ నవేతి సాంగం౦ యుక్తం ప్రత్యయముత్పాదయతి న చ మిథ్యేతి కాలాంతరే దేశాం
తరేవస్థాంతరే పురుషాంతరే వా పునరన్యథా ప్రత్యయః ప్రత్యయో న స ప్రత్యయం విపర్యస్య దృష్ట్వా౽త్రాపి విపర్యయో న స్య

దృష్టసంబంధవస్తుప్రత్యక్షతోఽదృష్టసంబంధం యథా ధూమాకృతిదర్శనాదగ్న్యాకృతివిజ్ఞానం సామాన్యతోదృష్టసంబం
ధం యథా॥ దేవదత్తస్య దేశాంతరప్రాప్తిదర్శనాం గతిముపలభ్యాదిత్యగతిస్మరణం॥ శాస్త్రం శబ్దవిజ్ఞానాదసన్నికృష్టేఽర్థే వి
జ్ఞానం॥ ఉపమానమపి సాదృశ్యమసన్నికృష్టేఽర్థే బుద్ధిముత్పాదయతి యథా గవయదర్శనం గోస్మరణస్య॥ ॥అ
ర్థాపత్తిరపి దృష్టః శ్రుతో వార్థోఽన్యథా నోపపద్యత ఇత్యర్థకల్పనా॥ యథా జీవతో దేవదత్తస్య గృహాభావదర్శనేన
బహిర్భావస్యాదృష్టస్య కల్పనా॥ ॥అభావోఽపి ప్రమాణాభావో నాస్తీత్యస్యార్థస్యాసన్నికృష్టస్య తస్మాత్ప్రసిద్ధత్వాన్న పరీ
క్షితవ్యం నిమిత్తం॥ నను ప్రత్యక్షాదీన్యన్యాని భవంతు నామ ప్రమాణాని శబ్దస్తు న ప్రమాణం కుతో నిమిత్తం విద్యమానోపలం
భనత్వాత్॥ అనిమిత్తమప్రమాణం శబ్దః॥ యో హ్యుపలంభనవిషయో నోపలభ్యతే స నాస్తి యథా శశవిషాణం॥ ఉ
పలంభకాని చేంద్రియాణి పశ్వాదీనాం॥ న చ పశుకామేష్ట్యనంతరం పశవ ఉపలభ్యంతే॥ అతో నేష్టిః పశుఫలా ఏవమన్యాన్యపి
ఫలేన భవితవ్యం యత్ఫలం హి ముదర్శనసుఖం॥ కాలాంతరే ఫలం దాస్యతీతి చేత్॥ న కాలాంతరే ఫలం మిథ్యైష్యవగమాః
మః॥ కుతః॥ యదా తావదసౌ విద్యమానాసీత్ తదా ఫలం న దత్తవతీ యదా ఫలముత్పద్యతే తదాసౌ నాస్తి అసతీ చ కథం దా
స్యతి ప్రత్యక్షం చ ఫల[illegible]కారణమన్యదుపలభామహే న దృష్టకారణే నాదృష్టం కల్పయితుం శక్యతే ప్రమాణాభావాత్

థర్ఘాత మోక్షంయుః సంబంధః స కృతకో దృష్టః యథా రజ్జుఘటయోరితి॥ ॥అథ గౌరిత్యత్ర కః శబ్దః గకారౌకారవి
సర్జనీయా ఇతి భగవానుపవర్షః॥ శ్రోత్రగ్రహణే హ్యర్థే లోకే శబ్దశబ్దః ప్రసిద్ధః॥ తే చ శ్రోత్రగ్రహణాః॥ యద్యేవమర్థ
ప్రత్యయో నోపపద్యతే॥ కథం॥ ఏకైకాక్షరవిజ్ఞానేర్థో నోపలభ్యతే॥ న చాక్షరవ్యతిరిక్తోన్యః కశ్చిదస్తి సముదాయో=
నామ యతోర్థప్రతిపత్తిః స్యాత్॥ యదా గకారో న తదౌకారవిసర్జనీయౌ యదౌకారవిసర్జనీయౌ న తదా గకారః॥
అతో గకారాదివ్యతిరిక్తోన్యః శబ్దోస్తి యతోర్థప్రతిపత్తిః స్యాత్॥ అంత్యవర్ణ ఇతి శబ్దస్తస్మాదర్థప్రతిపత్తిస్స్యాత్॥ నైత
దేవ పిండితవాదితి॥ అన్త్యశ్చైవాస్తు పూర్వవర్ణజనితసంస్కారసహితో ప్రత్యాయక ఇత్యదోషః సన్నేవమ
పి శబ్దాదర్థం ప్రతిపద్యామహ ఇతి లౌకికం వచనమనుపపన్నం స్యాత్॥ ॥ఉచ్యతే యది నోపపద్యతే అనుపపన్నం నా
మ॥ ॥న హి లౌకికం వచనమనుపపన్నమిత్యేతావతా ప్రత్యక్షాదిభిరనవగమ్యమానోర్థః శక్యోభ్యుపగన్తుం లౌకికా
ని వచనాన్యుపపన్నార్థాని అనుపపన్నార్థాని చ దృశ్యంతే॥ దేవదత్త గామభ్యాజేత్యేవమాదీని దశ దాడిమాని షడపూపా
ఇత్యేవమాదీని చ॥ నను చ శాస్త్రకారా అప్యేవమాహుః పూర్వాపరీభూతం భావమాఖ్యాతేనాచష్టే వ్రజతి పచతీత్యు=
పక్రమప్రభృత్యపవర్గసంయుక్తమితి యథా॥ న శాస్త్రకారవచనమప్యలమిమమర్థమప్రమాణకముపపాదయితుం అపి చ న

తేత్యానుమానికః ప్రత్యయ ఉత్పద్యతే॥ సోప్యనేన ప్రత్యక్షేణ ప్రత్యయేన విరుధ్యమానో బాధ్యతే॥ తస్మాత్ స్వార్థాదనాలక్షణావ
వథ వర్ణః| స్యాదేతదేవం నైవ శబ్దస్యార్థేన సంబంధః కుతోఽస్య పౌరుషేయతాపౌరుషేయతా వేతి కథం స్యాత్స్వార్థేన సం
బంధః క్షురమోదకశబ్దోచ్చారణే ముఖస్య పాటనపూరణే స్యాతాం యది సంశ్లేషలక్షణం సంబంధమభిప్రేత్యోచ్యతే=
కార్యకారణనిమిత్తనైమిత్తికాశ్రయాశ్రయిభావాదయో నాదయస్తు సంబంధాః శబ్దస్యానుపపన్నా ఏవేతి॥ ఉచ్యతే=
యోఽస్యాత్ర వ్యపదేశ్యః సంబంధస్తమేకం న వ్యపదిశతి భవాన్ ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకస్య యః సంజ్ఞాసంజ్ఞిలక్షణస్తం
ఇతి॥ ఆహ కథం ప్రత్యాయకః శబ్దః ప్రథమశ్రుతః కిం న ప్రత్యాయయతి॥ ఉచ్యతే సర్వత్ర నోదర్శనం ప్రమాణం ప్రత్యా
యక ఇతి హి ప్రత్యయం దృష్ట్వావగచ్ఛామో న ప్రథమశ్రుత ఇతి ప్రథమశ్రవణే ప్రత్యయమదృష్ట్వా యావత్ప్రత్యః శ్రుతే నైయం
సంజ్ఞాయసంజ్ఞిత్యవధారితం భవతి తావత్ప్రభృతి శ్రుతాదర్థమవగమ ఇతి॥ యథా చక్షుర్ద్రష్టృ న వాపేక్ష్య ప్రకాశేన వినా॥
ప్రకాశయతీత్యద్రష్టృ భవతి యది ప్రథమశ్రుతో న ప్రత్యాయయతి॥ కృతకస్తర్హి శబ్దస్యార్థేన సంబంధః॥ కుతః స్వభావ=
తో హ్యసంబద్ధావేతౌ శబ్దార్థౌ ముఖే హి శబ్దముపలభామహే భూమావర్థం శబ్దో యం న ప్రత్యర్థః ఆధారాంయన్న
శబ్ద ఇతి చ వ్యపదిశంతి॥ రూపభేదోపి భవతి గౌరితిమం శబ్దముచ్చారయతి సాస్నాదిమంతమర్థమవబుధ్యత ఇతి ప్ర

యః ప్రాప్నోతి ఇతి। ఏవమపి ప్రత్యక్షం దూషయితుమశక్నువతః ప్రత్యక్షసిద్ధాంతాంతరదూషణేన నిగ్రహస్థానమాపద్యేత। అసా
ధకత్వాత్। స హి వక్తవ్యః కిం దుష్టం యది దుష్టత్వే కిం తేన దుష్టేనాదుష్టేన వా ప్రత్యక్షం ప్రమాసాధితం భవతి మద్వాహము   వాప=
ష్టా దూషితో భవతి ఇతి న చ వృష్టివ్యతిరిక్తం వచనం యస్మాన్నోపలభ్యతే। అతో వచనం సాక్ష్యత్వేవగమ్యతే। యది వచనే। స్యైన
హేతునా సిద్ధావవిపరీతః ప్రత్యయః ఉత్పద్యతే మిథ్యైవ వచనప్రత్యయ ఇతి। అతో వచనం సాక్ష్యత్వేవగతః పుంసః నవగవాదిషు ప్ర
త్యయో విపర్యేతి। అతో నైష్యమ్యం। అథవ సాధిష్ఠానైవ విపర్యేతి న తేన సంశితిః తస్మాదసంబద్ధః। పంక్తివసోపన్యాసః।
అతదుపపన్నం జైమినివచనమాకృతిః శబ్దార్థ ఇతి॥ యథా వాకృతిః శబ్దార్థస్తథోపరిష్టాన్నిపుణతరముపపా
దయిష్యామ ఇతి॥ ॥అథ సంబంధః కఇయచ్ఛక్తివిజ్ఞానే తదర్థాన్ విజ్ఞాయతే స తు కృతక ఇతి పూర్వమేవముపపాదితం। తస్మాన్న
న్యాయమహాతే నాపి పురుషో శబ్దానామర్థైః సహ సంబంధం కృత్వా సంవ్యవహార్తుం వేదాః ప్రణీతా ఇతి తదిదానీముచ్య
తే అపౌరుషేయత్వాత్సంబంధస్య సిద్ధమితి కథం పునరిదమవగమ్యతే అపౌరుషేయ విష[illegible] సంబంధ ఇతి। పురుషస్య సంబం
ధు రక్షాభావాత్। కథం సంబంధానాస్తి ప్రవృత్తస్య ప్రమాణస్యాభావాత్। తత్పూర్వకత్వాచ్చేతరేషాం। న నుచిరవృత్తత్వాత్ప్ర
వృత్తస్యావిషయో భవేదిదానీంతనానాం। న హి చిరవృత్తః సన్నష్టో న శనచహా మవదాదిషు కూపారామాదివది=

॥ జైమినీయసూత్రభాష్యం = ౪౧

చేతదనుపపన్నార్థం। అక్షరైశ్వ్యః సంస్కారః సంస్కారాదర్థప్రతిపత్తిరితి భవంత్యర్థప్రతిపత్తావక్షరాణి నిమిత్తం॥ గౌగౌవార్థప్ర
తిపత్తౌ శబ్ద ఇతి చేత్ న గాగౌ అక్షరేషు నిమిత్తభావః తద్భావే భావాత్ తదభావే చాభావాత్। అథాపి గౌగాః స్యాన్నగౌగాః శబ్దో
మా భూదితి ప్రవృత్తాదిభిరనవగమ్యమానోఽర్థః శక్యః పరికల్పయితుం న హ్యగ్నిమార్గావక ఇత్యుక్తే అగ్నిశబ్దో గాగో మాభూ
దితి జ్వలన ఏవమాగావకేఽప్యభ్యవసీయతే న చ ప్రవృత్తో గకారాదిభ్యోఽన్యో గౌః శబ్ద ఇతి భేదదర్శనాభావాదభేదదర్శనా
చ్చ గకారాదని హి ప్రవృత్తాః పశ్చాద్గౌరితి గకారాదివిసర్జనీయాంతం పదమక్షరాణ్యేవ న తేభ్యో వ్యతిరిక్తమన్యత్పదమితి। నను
సంస్కారకల్పనాయామపృదృష్టకల్పనా। ఉత్పత్తే శబ్దకల్పనాయాం సా చ శబ్దకల్పనా చ తస్మాదక్షరాణ్యేవ పదం॥ అథ గౌరిత్య
స్య శబ్దస్య కోఽర్థః। సాస్నాదివిశిష్టాకృతిరితి బ్రూమః। న నాకృతిః సాస్నాదిమాన్ భవతి। న ప్రవృత్తా సతీ సాస్నాదిమతీ భవితుమర్హ
తి। రుచకః స్వస్తికో వర్ధమానక ఇతి హి ప్రవృత్తం దృశ్యతే। వ్యామోహా ఇతి చేత్। నాసతి ప్రత్యయవిపర్యాసే వ్యామోహా=
హా ఇతి గమ్యతే। అసత్యర్థాంతర ఏవం జాతీయకే భవతి ప్రత్యయః। పంక్త్యర్థం వనమితి యది చేత్ అసంబద్ధమి=
దం వచనముపన్యస్తం తిమసతి వనే వనప్రత్యయో భవతీతి ప్రవృత్తమేవాక్షిప్యతే వృక్షా అపి న సంతీతి యద్యేవం ప్రత్యుక్తః న=
మాపాంయానికః పక్షః। అథ తిమాకృతి సద్భావవాద్యుపాలభ్యతే సిద్ధాంతాంతరం తేమృత్యతి వనే వితే సతి వనప్రత్య=

త్రవణేపి ప్రతిపత్త్యోరర్థతదనుపలంభేనాదవశ్యం భావితవ్యం సంబంధేనేతి । నసిద్ధవదుపదేశాత్ యదిసంబంధురక్షావాన్ని=
హోగతోనాసార్థాదుపలబ్ధ్యేరర్థ తతోర్థాపత్త్యా సంబంధారమవగచ్ఛామః । అస్తి ప్రన్యః ప్రకారో వృద్ధానాం స్వ
ర్థేన వ్యవహారమాణానాం ఉపశృణ్వం హోవాలాః ప్రవృత్తే మర్థం ప్రతిపద్యమానాదృశ్యం తేతేపి వృద్ధాయు-
దాబాలా అసంస్త్రతాన్యేష్వొన్యవృద్ధేభ్యస్తే ప్రన్యేభ్య ఇతి నాస్త్యాదితత్త్వే వం నాథవేత్ । అథవానతస్మిన్దేశోపిశ=

స్వార్థేన సంబంధ ఆసీదథ తేనచిప్రం సంబంధాః ప్రవర్తితాన్నితి అత్ర వృద్ధవ్యవహారేణ సతినార్థాపత్త్యా సంబంధ
స్యతర్తా అపి చ వ్యవహారవాదినః ప్రవృత్త ముపదిశంతి । కల్పయంతి తరిసంబంధారం । నచ ప్రవృత్తే ప్రవృత్తిరని=
కల్పనాసాధ్యే । తస్మాత్సంబంధురక్షావనః । అన్యాతిరేకశ్చ । యథాస్మిన్దేశే సాస్నాదిమతి గోశబ్ద ఏవం సర్వేష్వపు
గర్ణేష్వపి భవావసంబంధారః కథం సంగంస్యంతే ఏకోపి నకృమోదహోనాస్తి సంబంధా అవర అహా అవ్యతిరేక
శ్చనహి సంబంధవ్యతిరిక్తః కశ్చిత్కాలోస్తి యస్మిన్నకశ్చిదపి శబ్దః తేనచిదర్థేన సంబంధ ఆసీత్ । కథం సంబంధక్రియైవ
హి సోపపద్యతే అవశ్యమనేన సంబంధం కుర్వతా కేనచిద్భవితవ్యః మనక్రియైత స్వతేన కృతః । అథాన్యే
న తేనచిత్కృతః పశ్యతేనైతి సైవావతిష్ఠతే తస్మాదవశ్యమనేన సంబంధం కుర్వతా కృతసంబంధాః తేచ నశ [illegible] జాపృథ=

౧౦

10

॥ స్తరగాం భవితుమవార్తి। పురుషవియోగాగూహి తేషు భవతి దేశోత్సాదేన కులోత్సాదేన వా న పునశ్శబ్దార్థవ్యవహార=
వియోగః పురుషాణామస్తి స్యాదేతత్సంబంధమాత్రవ్యవహారిణో నిష్ప్రయోజనం కర్తృస్మరణమనాద్రియమాణా=
గా విస్మరేయురితి। తన్నంమదిహి పురుషః కృత్వా సంబంధం వ్యవహారయేత్ వ్యవహారకాలే ఽవశ్యం స్మర్తవ్యో భ
వేత్ సంప్రతిపత్త్యై హి కర్తృవ్యవహారేణార్థః సిద్ధ్యతి న విప్రతిపత్త్యా న హి వృద్ధిశబ్దేనాపాణినే వ్యవహరత ఆదైచః ప్రతిపాద
యేరన్ పాణిని కృతిమననుమన్యమానస్య వా। తథా ముకారో ఽపి అపింగళస్య న సర్వగురుస్త్రికః ప్రతీయేత పింగళకృతి
మననుమన్యమానస్య వా। తేన కర్తృవ్యవహారకాలే సంప్రతిపత్త్యై తేన వేదే వ్యవహారద్భిరవశ్యం స్మరణీయః సంబంధ
స్య కర్తా స్యాత్। వ్యవహారస్య చ॥ న హి విస్మృతే వృద్ధిరాదై త్ అన్యసూత్రస్య కర్తరి వృద్ధియోర్న స్యాద్వా మాదిరితి కించి=
ప్రతీయేత తస్మాత్స్మర్తారో భవగచ్ఛా హో న కృత్వా సంబంధం వ్యవహారార్థం కేనచిద్వేదాః ప్రణీతా ఇతి యద్యపి విస్మ
రణముపపద్యేత తథాపి న ప్రమాణమంతరేణ సంబంధారం ప్రతిపద్యేమహి। యథా విద్యమానస్యాప్యనుపలంభే సంభవ
తి నైతావతా వినా ప్రమాణేన శశవిషాణం ప్రతిపద్యామహే తస్మాదపౌరుషేయః శబ్దస్యార్థేన సంబంధ ఇతి నన్వర్థాపత్త్యా
సంబంధారం ప్రతిపద్యేమహి న హ్యకృతసంబంధాచ్ఛబ్దాదర్థం ప్రతిపద్యమానానుపలభామహే ప్రతిపద్యేరంస్తైత్ప్రథమ

జహా స్వర్గం మోక్షం యాతీతి ప్రవృష్టం శరీరకం వ్యపదిశతీతి। తదుచ్యతే శరీరసంబంధాద్యస్య తచ్ఛరీరం సోపి తైర్యగ్జ్ఞా=
యముక్తైర్యగ్జ్ఞాయముక్తిర్ప్యుచ్యతే। అహా హో నావ స్యాన్నైన ముపలక్షామహే ప్రాగాదిభిరేన ముపలక్షామహే యోసౌ ప్రాణి ప్ర=
హాని తిట్ఛస్సీతి నిమేషయోన్మీల త్యాది చేష్టిత వాన్సాత్ర శరీరే యముక్తాయముక్తిరితి। న ను శరీర మేవ ప్రాణిత్యపానితి చ। న ప్రాగదయః
శరీరగుణవిధర్మాణో యావచ్ఛరీరభావి త్వాత్ యావచ్ఛరీరం తావదస్య గుణరూపాదయః। ప్రాగదయస్తు సత్యపి శరీరే న=
భవంతి। సుఖాదయస్తు స్వయముపలక్ష్యంతే న రూపాదయ ఇవ శరీరగుణాః పరేణాపీతి తస్మాచ్ఛరీరగుణవైధర్మ్యాదన్యః శ
రీరాద్యజ్ఞాయముక్తిరితి। అహా కుత ఏవ సంప్రత్యయః సుఖాదిభ్యోన్యస్తత్త్వాన స్తీతి న హి సుఖాది ప్రత్యక్షాన్నైన తస్య స్వరూప
ముపలక్షామహే తస్మాచ్ఛవిషాణవన్నాస్తి। అథోచ్యతే తేన వినా కస్య సుఖాదయ ఇతి న కస్యచిదపీతి వక్ష్యామః న హ్యామో
యముపలక్ష్యాతే తస్య తస్య సంబంధినా భవితవ్యం। యస్య సంబంధో హ్యుపలక్ష్యతే సంబంధి వదస్యాయం సంబంధీతి గమ్యతే న
హి చంద్రమసమాదిత్యం మోపలక్ష్య సంబంధాన్వేషణా భవతి కస్యాయమితి న హి తస్య చిదపీత్యవధారయతే తస్మాన్న సుఖా
దిభ్యోన్యస్తత్త్వ నస్తీతి। అథోపలబ్ధస్యావశ్యం కల్పయితవ్యః సంబంధీ భవతి తత ఆత్మాన ముపన్యైనప్రకారేణోపలక్ష్యతే
కస్యాయమితి సంబంధ్యంతర ముపాశ్రమః। తమపి కల్పయిత్వాన్యమపి కల్పయిత్వాన్యమిత్యనవస్థైవ స్యాత్। అథ కథం చిత్=

వ్యవహారసిద్ధా అభ్యుపగంతవ్యాః అస్తి చేద్వ్యవహారసిద్ధిః నను భోగవ్యాః సంబంధాద్భవితవ్యమితి అథార్థాపత్తిరపి నాస్తి స్యాద్ది
వతి అప్రసిద్ధసంబంధా బాలాః కథం వృద్ధేభ్యః ప్రతిపద్యంత ఇతి నాస్తి దృష్టేనుపపన్నం నామ దృష్టా హి బాలా వృద్ధేభ్యః ప్రతిప
ద్యమానాః న త్వప్రతిపన్నసంబంధాః సంబంధస్య కర్తుః తస్మాద్దైవ పృష్టవ్యం। అర్థేనుపలబ్ధే అనుపలబ్ధే చ దేవదత్తాదావ
ర్థేన ర్థకం సంజ్ఞాకరణమశక్యం చ విశేషాన్ప్రతిపత్తుం హి సంజ్ఞాః క్రియంతే విశేషాంస్తేషాం దిశ్యతద్విశేషస్య జ్ఞాయమా
నే ష్ఠ అభ్యయమప్యేనుపపన్నం। తస్మాదపౌరుషేయః శబ్దస్యార్థేన సంబంధః అతశ్చ తత్ప్రమాణం అనపేక్షత్వాత్ నత్వైవం సతి పు
రుషాంతరం ప్రత్యయాంతరం నాపేక్ష్యతే తస్మాచ్చోదనాలక్షణ ఏవ ధర్మో నాన్యలక్షణః। బాదరాయణగ్రహణముక్తం। అథ
యదుక్తమనిమిత్తం శబ్దః కర్మకాలే ఫలాదర్శనాత్। కాలాంతరే చ కర్మాభావాన్నాప్రమాణం నాస్తీతి తదుచ్యతే న స్వప్రమా
ణం యది పంచైవ ప్రమాణాన్యస్య దృష్టే విషయేణ యేన హి ప్రమీయతే తత్తత్ప్రమాణం శబ్దేనాపి ప్రమీయతే తతః శబ్దోపి ప్రమా
ణం యథైవ ప్రత్యక్షం। న చ ప్రమాణేనావగతం ప్రమాణాంతరేణానవగతం ఇత్యేతావతానవగతం భవతి। న చైవం శ్రూయతే కృతే
కర్మణి తదా వైవ ఫలం భవతీతి కింతు కర్మణః ఫలం ప్రాప్యత ఇతి। యచ్చ కాలాంతరే ఫలస్యాన్యత్ప్రత్యక్షం కారణముక్తం తస్మై
షదోషః। తస్మైవ హి తత్కారణం శబ్దస్యేతి। యత్తు ప్రత్యక్షవిరుద్ధం వచనముపన్యస్తం స ఏష ఉమజ్ఞాయమధీయజమానో

స్యారిత్యుక్తమపి స ఏవైష స్మృతిః। ఇతి ధికా నోపపన్నా స్మృతిః। అత్రోచ్యతే అనుపపన్నమితి యః స్మృతిసంప్రత్యయో యస్య ప్రమా
తేనాపగతం విజ్ఞానాత్తావదన్యం నోపలభామహే। యచ్చ నోపలభామహే తచ్ఛశవిషాణవదేవ నాస్తీత్యవగచ్ఛామః। నను=
తస్మిన్నసతి విజ్ఞానే నస్యాత్స్మృతిరనుపపన్నం ప్రత్యక్షావగతత్వాదేవ। క్షణికత్వం వాస్య ప్రత్యక్షపూర్వకమేవ నవజ్ఞాతరి విజ్ఞానాదన్య
స్మిన్నసతి విజ్ఞానే నానిత్యైవ స్మృతిరనుపపన్నా ప్రత్యక్షావగతత్వాదేవం। నోపలభ్యేత ప్రత్యక్షం యుగపదన్యైః స్మృత్యుపలబ్ధా=
స ఏవాన్యత్స్మృతిరేషితేతి। ఇదం తు దృష్టం యత్కించిదన్యేన దృష్టమన్య ఇచ్ఛతి స్మృతిన్నసమానయోః సంతానస్య ఇ
చ్ఛతి సంతత్యంతరేణైవ చేతి। తస్మాన్నస్మృతిబాధి వ్యతిరిక్తోన్యోస్తీతి। అత్రోచ్యతే న హ్యస్త్యర్తారణ ఇచ్ఛతి స్మృత్యుపపత్త్యేన=
చాదృష్టపూర్వే స్మృతిర్భవతి। తస్మాత్క్షణికే విజ్ఞానసంతానమాత్రే స్మృతిరనుపపన్నేతి। అత్రాపి స్మృతిరపి భావతే పూర్వవిజ్ఞా
నసదృశం విజ్ఞానం పూర్వవిజ్ఞానవిషయం వా స్మృతిరిత్యుచ్యతే తచ్చ ఉత్పత్తిరివినష్టేఽపరోద్భూతముత్పద్యమానం నానుపప=
న్నం। ప్రత్యక్షావగతత్వాదేవాన్యస్మిన్ సంతానే నైవాన్యసంతానేనయ [illegible] తే జ్ఞాతం తత్సంతతిజేనాన్యేనోపలభ్యతే నాత
త్సం తతిజేన తస్మాద్భూతాన్యాః సంతానా ఇతి। అథాస్మిన్నర్థే ప్రామాణ్యం కిం భవతి విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః స

౭

12

ల్పయిత్వాన సంబంధ్యంతరమపి కల్పయిష్యసి తావత్త్వవవిరంస్యసి తావ తావపరితోష్యసి। తతో విజ్ఞాన ఏవ పరితుష్య తావ
త్త్వవవిరంతుమర్హసి। అత్రోచ్యతే యది విజ్ఞానాదన్యో నాస్తి కస్తర్హి జానాతీత్యుచ్యతే। జానాతీతి విజ్ఞానస్య కర్తృకథ
థానం శబ్దైర్నోపపద్యతే। తదేష శబ్దార్థో వాక్ కర్తవ్య ఇతి విజ్ఞానాద్వ్యతిరిక్తమాత్మానం కల్పయిష్యామ ఇతి। అహో దేవా
వినం శబ్దమర్థం పంచ కల్పయిష్యంతి యది కల్పయితవ్యం మంస్యంతే భవానః ఖల్వహం జనా అస్త్యాత్మా స్త్యాత్మేతి అత్ర సం=
త్తాపాదిన ఏవ శబ్దస్య ప్రవృత్తేర్వక్తారో భవంతి తథాపి నాత్మసత్త్రా కల్పయితుం ఘటతే కిము పునర్జానాతీతి పరోక్షే శబ్ద
దర్శనాత్ ఇతి పరోక్షశబ్ద దర్శనాత్ తస్మాదసదేతత్। ఉచ్యతే ఇష్యత ఏవాత్మా న ముపలభామహే। కథమితి। ఉపలబ్ధపూర్వేణ
హి అభిప్రేత ఉపలబ్ధాంశుధామేరుముత్తరేణ యాస్యత్ర జ్ఞాతే మేరుమనుపలబ్ధపూర్వాణి సర్వదూని వృక్షఫలాని న తాని ప్ర-
త్యక్షమిథా భవతి నోపలభ్యన్తే న పురుషేణోపలబ్ధే పి విశేషతో న్యస్యానుపలబ్ధేరభావా భవతి। భవతి చాన్యైరుపల=
బ్ధైర్న్యైర్వ్యభిచారో భాతి నోపలంభనేన సమానకర్తృకానైష్యవ గభాము। యది విజ్ఞానమాత్రమేవేదముపలంభకమభవి
ష్యత్ ప్రత్యక్షే తస్మిన్నస్య పరెద్యురిభా। భవిష్యతి। అథ తు విజ్ఞానాదన్యో విజ్ఞాతా నిత్యః తత ఏక తస్మిన్నపాని యదుపలబ్ధవా

అత్రాప్యాత్మ స్వసంవేద్యః సన్ భవతి నాసావన్యేన శక్యతే ద్రష్టుం। తథమసౌ నిదర్శ్యత ఇతి। యథా చ కశ్చిచ్చక్షుష్మాన్స్వయం
రూపం పశ్యతి న చ శక్నోత్యన్యస్మై జాత్యంధాయ తన్నిదర్శయితుం। న చ తస్మై శక్యతే దర్శయితుమిత్యేతావతా నాస్త్యేవ గ
మ్యతే। ఏవమసౌ పురుషః స్వయమాత్మానముపలభతే। న చాన్యస్మై శక్నోతి దర్శయితుం అన్యస్య ద్రష్టుస్తం పురుషం
ప్రతి దర్శనశక్త్యభావాత్। సోప్యన్యః పురుషః స్వయమాత్మానముపలభతే న పరాత్మానం। తేన సర్వే స్వేన స్వేనాత్మనా
త్మానముపలభమానాః సంత్యేవ యద్యపి పురుషైర్నోపలభ్యంత ఇతి। అథాస్మిన్నర్థే ప్రాప్తాంగం భవతి శాంతాయాం వాచి
కింజ్యోతిరేవాయం పురుష ఆత్మజ్యోతిః సమ్రాడితి హోవాచేతి పరేణ నోపలభ్యత ఇత్యత్రాపి ప్రాప్తాంగం భవతి అగృహ్యో
న హి గృహ్యత ఇతి పరేణ న గృహ్యత ఇత్యేతదభిప్రాయమేతత్॥ కుతః స్వయం జ్యోతిష్ట్వవచనాత్। అథాపి ప్రాప్తాంగం భవతి
అత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతిర్భవతీతి। తేన పునరుపాయేనాయమన్యస్మై కథ్యత ఇతి తత్రాప్యభావాయే ప్రా-
ప్తాంగం భవతి స ఏష నేతి నేత్యాత్మేతి హోవాచేతి। అసావయమేవం రూప ఇతి న శక్యతే నిదర్శయితుం యథా పరః పశ్య
తి తత్ప్రతిషేధస్తస్యోపదేశోపాయః శరీరం పరః పశ్యతీతి నాత్మోపదిశ్యతే శరీరం నాత్మా అస్తి శరీరాదన్య
ఇతి స వాత్మేతి స చాత్మేతి శరీరప్రతిరోధేనోపదిశ్యతే తథా ప్రాణాదయో నానాత్మానస్తత్ప్రతిషేధేనైవాన్యోపదిశ్యతే।

౧౩

13

ముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి॥ నైతదేవం॥ అన్యేద్యుర్దృష్టి॥ పరేద్యురహమిదమదర్శమితి భవతి ప్రత్యయః॥
ప్రత్యగాత్మని నైతద్భవతి న పరత్ర। పరోక్షా హ్యసా అన్యేద్యుర్దృష్టవాన్। తస్మాత్తద్వ్యతిరిక్తోన్యోస్తి యత్రాయమహంశబ్దః। ఆహా
పరత్రాప్యహంశబ్దో భక్త్యా దృశ్యతే తద్యథా మామేవ పుత్రో మామేవ దేవదత్తో మామేవ గచ్ఛామీతి। అత్రాప్యత్యేన వయమహమి
తి వంశబ్దం ప్రయుజ్యమానమన్యస్మిన్నర్థే హేతుత్వేన వ్యపదిశామః॥ కింతర్హి శబ్దాద్వ్యతిరిక్తం ప్రత్యయం ప్రతీమో వయమిదమ
ర్థం వయమేవాన్యేద్యురుపలబ్ధామహే। వయమేవాద్యస్మరణమితి। తస్మాద్వయమిమమర్థమవగచ్ఛామో వయమేవాన్యే
వయమేవాద్యైతి। యేచ పశ్యేద్యచన తే వినష్టాః। అథాన్యస్మిన్నర్థే ప్రాప్తాగం భవతి స వా అరేఽయమాత్మేతి ప్రపంచ్యమానం తి। అ
నిత్యోఽర్థాన పితాన్యేయం తన్నితి। తథా అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేతి। వినశ్వరం చ విజ్ఞానం। తస్మాద్వినశ్వరాదన్యః
స ఇత్యవగచ్ఛామః। న చ శక్యమేవమవగంతుం యథోపలక్ష్యం తేఽర్థాన తథా భవంతీతి యథా తూపలబ్ధా వాలక్ష్యం
తే తథా భవంతీతి తథా హి స్తి తిశకేనా నాస్తి శశస్య విషాణం అస్తీతి అవగమ్యేత। న చాహం ప్రత్యయో హ్యహమహమితి శక్యతేవ
క్తుం బాధకప్రత్యయాభావాత్। తస్మాత్సుఖాదిభ్యో వ్యతిరిక్తోఽన్యోఽస్తి। ఏవం చేత్ స ఏవం యుష్మాయుధీతి వ్యపదిశ్యతే। అహం
యుధివిజ్ఞానాదన్యదస్తి విజ్ఞానముపపాద్య పన్నిదర్శనతామిదం తదీదృశం చేతి। న చ తన్నిదర్శనం తేత తస్మాన్న తతోఽన్యదస్తీతి।

॥శ్రీబృహదారణ్యకభాష్యం॥ ...

ఖాదిష్వన్యాన్యాని త్యః పురుష ఇతి। అథ యదుక్తం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న
ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి। అత్రోచ్యతే అత్రైవ మా భగవాన్ మోహాన్తమాపా దదితి పరిమోదనోత్తరకాలే అపశ్యన్మోహాభిప్రా
యమస్య మభిప్రాయమస్యవదితి తవాన్। న వా అరే హం మోహం బ్రవీమి అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మా। అనుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రా
సంసర్గస్త్వస్య భవతి ఇతి। తస్మాన్న విజ్ఞానమాత్రం। తస్మాద్వైష్ణవ్యం। యదుక్తం నైష యాతీతి విధిశబ్ద ఇతి మా భూద్విధి
శబ్దః స్వర్గకామో యజేతేతి న చ నాంతరేణ వగతమనువదిష్యతి తస్మాదవిరోధః॥ ॥కర్మైకే తత్ర దర్శనాత్॥
ఉక్తం నిత్యః శబ్దార్థయోః సంబంధ ఇతి తదనుపపన్నం శబ్దస్యానిత్యత్వాత్॥ వినష్టం శబ్దః పునరస్యత్రియమాణ=
స్యార్థేనాకృతకః సంబంధో నోపపద్యతే। న హి ప్రథమశ్రుతావాశబ్దాత్కశ్చిదర్థం ప్రత్యేతి। తథాపునరనిత్యః శబ్దః ప్ర
యత్నాదుత్తరకాలం దృశ్యతే యతః అతః ప్రయత్నానంతర్యాదుత్తరత్రియమాణ ఇతి గమ్యతే। న స్వాభివ్యంజ్యాప్య ఏవ సం। నేతి బ్రూ
మః న హ్యస్య ప్రాగభివ్యంజనాత్సద్భావే కించన ప్రమాణమస్తి సంశ్వాభివ్యజ్యతి నార్థః॥ అస్థానాత్॥ సోఽభివ్యజ్య ప్రత్యుచ్చరితం
ముహూర్తమప్యవలక్షాము హో అహో వినష్ట ఇత్యవగచ్ఛామః। న చ సన్నోపలభ్యతే అనుపలంభకారణానాం వ్యవధానాదీనా-
మభావేప్యనుపలంభనాత్। న వా నావిషయమప్రాప్త ఆకాశవిషయత్వాత్ప్రాగాభిద్రేప్యనుపలంభనాత్॥ కరోతి శబ్దాత్॥ = =

14 ౧౪

తథా పరస్థాః సుఖాదయః పరోక్షలింగైరుపలక్ష్యంతే తేపి నాత్మన ఇతి తత్ప్రతిషేధేనాన్యదుపదిశ్యతే। యః స్వం యః స్వయం
పశ్యతి న తతో ऽన్యః పురుష ఇత్యేతదపి పురుషప్రవృత్త్యానుమీయతే। యదాసౌ పురుషః పూర్వేభ్యః సామివృత్తానాము
ర్థానాం ప్రతిసమాధానే శేషానుష్ఠానే చ యతతే అతః ప్రవృత్త్యావగమ్యతే నూనమసావనిత్యాన్నిత్యమవగచ్ఛతీతి। ఉపమా
నాత్సాపదిశ్యతే। యథా దృశ్యం ఘటాది స్వయమాత్మానం పశ్యతి అన్యేనోపమానేనావగచ్ఛామః అపి తాదృశమేవ పశ్యామీతి। య
థా నేత్రే దాత్మీయం పదశావరస్తే ఆయమ్నే తద్వ్యమానస్యైవ మేవ భవతి పాత్యమానస్యైవ మేవ భవతి మధ్యమానస్యైవ మేవ భవతీతి।
అతః స్వయమవగమ్యమానే త్వదస్తి తద్వ్యతిరిక్తః పురుష ఇతి। యదుచ్యతే విజ్ఞానమపాస్య తన్నిదశ్యన తామితి। యదు
పాయమేవ నిషిధసి న శక్యము పాయమంతరేణోపేయముపేతుం। అయమేవ వాక్యపావయోజ్ఞాతవ్యానామర్థానాం=
మోయథాజ్ఞాయతే స తథేతి తద్యథా కః శుక్లో నామ యత్ర శుక్లత్వమస్తి పిం శుక్లత్వం నామ యత్ర శుక్లశబ్దప్రవృత్తిః। ప్రవృత్త
త్తిః శబ్ద ఉచ్చరితే ప్రతీయతే తస్మాన్న విజ్ఞానం ప్రత్యాఖ్యాయ కస్యచిద్రూపం నిదర్శయితుం శక్యం। న చ నియోగతః ప్రత్యయప్ర=
తీతే ప్రత్యయోऽర్థః ప్రతీయోऽశవతి। అప్రతీతేపి హి ప్రత్యయే సత్యర్థః ప్రతీయత ఏవ న హి విజ్ఞానం ప్రత్యక్షం విజ్ఞేయోऽర్థః ప్రత్య
క్ష ఇతి న తత్పూర్వాపరమేవోక్తం తదవశ్యకర్త్తవ్యే పర్యవసానం విజ్ఞానముపపన్నాయేతనార్థ ఇత్యేతదుక్తమేవ। తస్మాదస్తి స=

దుపలంభస్యనిమిత్తంకల్ప్యమిష్యామః। తచ్చసంయోగవిభాగసద్భావేసతిభవతీతిసంయోగవిభాగావేవాభివ్యంజకావితివక్ష్యా
మః॥ ఉపరతయోః సంయోగవిభాగయోః శ్రూయతఇతిచేత్। నైతదేవం। ననూనముపరమంతిసంయోగవిభాగాయతఉ
పలభ్యతేశబ్దఇతి। నహితత్ప్రత్యక్షాఇతి। యదిశబ్దంసంయోగవిభాగాఏవాభివ్యంజంతినతుజనయంతి। ఆకాశవిషయత్వా
చ్ఛబ్దస్యైకాకాశస్యైకత్వాత్సర్వవాయుమత్ప్రత్యక్షాత్రాకాశః సఏవదేశాంతరేప్యుపైతిసుఘ్నస్థైః సంయోగవిభాగైరభివ్యక్తః పాట
లిపుత్రేప్యుపలభ్యేత। యస్యపునఃకుర్వతఃతస్యవాయవీయాః సంయోగవిభాగావాయ్వాశ్రితత్వాద్వాయుమున్నేవక
రిష్యంతి। యథాతాంతవాస్తంతుష్వేవపటం॥ తస్యపాటలిపుత్రేప్యనుపలంభోయుక్తః। సుఘ్నస్థత్వాత్తేషాం। యస్యాప్య
భివ్యంజంతితస్యాప్యేషనదోషః। దూరేసత్యాః కర్ణశష్కుల్యాఅనుపకారకాః సంయోగవిభాగాస్తేనదూరేయథాక్షం
తస్యోపలభేతఇతి। నైతదేవమప్రాప్తాశ్చేత్సంయోగవిభాగాః శ్రోత్రస్యోపకుర్యుః। సన్నికృష్టవిప్రకృష్టదేశస్థాయు
గవచ్ఛబ్దముపలభేరంతాంనచయుగపదుపలభేత। తస్మాన్నాప్రాప్తాఉపకుర్వంతి। నచదూరవకుర్వంతితస్మాదనిమిత్తం
శబ్దోపలంభనేసంయోగవిభాగావితి। నైతదేవ। ముఖేహితేనహిప్రేరితావాయవస్తిమితానివాయ్వంతరాణిప్రతిబాధ
మానాః సర్వతోదిక్కాన్యంయోగవిభాగానుత్పాదయంతోయావద్వేగమభిప్రవిష్టంతి। తేచవాయవః శ్రోత్రప్రత్యక్షత్వాస్యం

అపి చ శబ్దం కురు మా శబ్దం కా ఇతి వ్యవహారాత్ కరః ప్రయుంజతే న తే నూనమ ఉగచ్ఛంతి తే విహాయం శబ్ద ఇతి॥ ॥
సత్వాంతరే చ యౌగపద్యాత్॥ నానాదేశేషు చ యుగపచ్ఛబ్దముపలభామహే। తదేకస్య నిత్యస్యానుపపన్నమితి అనతివిశేషే నిత్యస్య
నానేకత్వం। తావ దూర్గాణాం తు బహూనాం నానాదేశేషు క్రియమాణానాముపపద్యతే। నైకదేశసంబంధః। తస్మాదప్యనిత్యః॥ ॥ప్రకృతి
వికృత్యోశ్చ॥ అపి చ దధ్యత్ర త్యత్ర ఇకారః ప్రకృతిః యకారో వికృతిరిత్యుపదిశంతి। యద్వి క్రియతే తదనిత్యం। ఇకారసాదృశ్యం చ
యకారస్యోపలభ్యతే। తేనాపి తయోః ప్రకృతివికారభావోపలక్ష్యతే॥ ॥వృద్ధిశ్చ కర్తృభూమ్నాస్య॥ అపి చ బహుభిరుచ్చా
రయద్భిర్మహాన్ శబ్దః శ్రూయతే యదు వృద్ధిర్వ్యజ్యేత బహుభిరల్పైర్వా నాటవస్థాయమహాగాస్తా వానైవోపలభ్యేత అతో మన్యామ
హే నూనమస్యావయవాః కేచిద్వర్ధంతే। తస్మాదయం మహానుపలభ్యతే॥ సమం తు తత్ర దర్శనం॥ తు శబ్దాత్పక్షో విపరివ
ర్తతే। యదుక్తం ప్రయత్నాదుత్తరకాలదర్శనాత్కృతకోయమితి। యది విస్పష్టేన హేతునా శబ్దస్యానిత్యత్వం వక్తుం శక్యామః॥ తతో
నిత్యప్రత్యయసామర్థ్యాత్ప్రయత్నేనాభివ్యజ్యత ఇతి భవిష్యతి। యది ప్రాగుచ్చారణాదనభివ్యక్తః ప్రయత్నేనాభివ్యజ్యతే తస్మాదుభయోః
పక్షయోః సమమేతత్॥ ॥సతః పరమదర్శనం విషయానాగమాత్॥ యదపరం కారణముక్తముచ్చరితప్రధ్వంస ఇతి అత్రాపి య
ది శక్యావయోర్నిత్యతామస్య విస్పష్టం వక్తుం తతో నిత్యప్రత్యయసామర్థ్యాత్ప్రాగనుపలంభం తదా చాదనుపలంభం ద్యష్టావకేవి

కారాద్యకారః నహి యకారం ప్రయుంజానా ఇకారముపాదదతే। యథా కటం చికీర్షంతో వీరణాని। న చ సాదృశ్యమాత్రం దృ
ష్ట్వా ప్రకృతివికృతిభావ ఉచ్యతే। న హి దధిపిబకం దృష్ట్వా కుందపిలకం చ ప్రకృతివికారభావోవగమ్యతే తస్మాదయమప్యదోషః॥ ॥
నాదవృద్ధిః పరా॥౧౭॥ నను స్యాత్తద్వ బహుభిర్ఘోషైర్మహాన్వద్భిః శబ్దముచ్చారయద్భిర్మహాన్ శబ్ద ఉపలభ్యతే ఇతి న ప్రతి షం శబ్దావయవ
ప్రచయ ఇతి గమ్యతే। నైవం నిరవయవో హి శబ్దః అవయవానవగమాత్ నిరవయవత్వాచ్చ మహత్త్వానుపపత్తిః। అతో న వర్ధతే శబ్దః।
ముదుర్హితేన బహుభిశ్చోచ్చార్యమాణాని తాన్యేవాక్షరాణి। వర్ణస్య పుస్తీమంతలస్య న వానస్తిమిం త్వాపృషద్భిః సంయోగవిభాగై
ర్నిరంతర్యేణ అనేకశో గ్రహణస్వ ఫలానివావయవవానిపోపలభ్యతే సంయోగవిభాగాశ్చ నైరంతర్యేణ క్రియమాణాః శబ్దమ
భివ్యంజంతో నాద ఇత్యుచ్యంతే తేన నాదస్య వృద్ధిర్న శబ్దస్యేతి॥ ॥నిత్యస్తు స్యాద్దర్శనస్య పరార్థ(నస్య)త్వాత్। నిత్యః శబ్దో భ
వితుమర్హతి కుతో దర్శనస్య పరార్థత్వాత్। దర్శనముచ్చారణం తత్పరార్థం। అర్థం ప్రత్యాయయితుం। ఉచ్చరితమాత్రే హి
వినష్టే శబ్దే న చాన్యోన్యార్థం ప్రత్యాయయితుం శక్నుయాదతో న పరార్థముచ్చార్యేత। అథ న వినష్టస్తతో బహుశ ఉపలబ్ధ
పూర్వానదర్థావగమ ఇతి యుక్తం। అర్థనవత్వాత్ సాదృశ్యాదర్థావగమ ఇతి చేత్। న కశ్చిదర్థవాన్ సర్వేషాం నవత్వాత్। కస్యచిత్పూర్వ
వర్ణస్య కృత్రిమః సంబంధో న విద్యతే ఇతి చేత్। ఉక్తం। సదృశ ఇతి చావగతే వ్యామోహాత్ ప్రవృత్తో వ్యావర్త్యేత శాలాశబ్దాన్మాలా

ంభోగవిభాగానోపలభ్యంతే। అనుపరతిష్వపి తేషు శబ్ద ఉపలభ్యతే నోపరతేషు। అతో న దోషః। అత ఏవ వాతానువాతం దూరాదు
పలభ్యతే శబ్దః। ప్రతియోగస్య పరం। ఉదపరం తారగాముక్తం శబ్దం కురు మా తా   రితి వ్యవహారాత్తారత్వప్రయుంజతే। యద్యప్యేకం శ=
బ్దం నిత్యః శబ్దః శబ్దప్రయోగం కుర్వంతి భేదే విష్వపి। యథా గోమయం యాసు ర్వితిసంభారి। అవిత్వవత్త్యాగపద్యం॥ యత్త్వేకదేశస్య సతో
నానాదేశేషు యుగపద్దర్శనమనుపపన్నమితి। ఆదిత్యం పశ్యతు దేవానాం ప్రియో య ఏకః సన్ననేకదేశావస్థిత ఇవ లక్ష్యతే। కథం పు
నరవగమ్యతే ఏక ఆదిత్య ఇతి। ఉచ్యతే ప్రాఙ్ముఖో దేవదత్తః పూర్వాం ప్రాచీం ప్రతిపురస్తాదాదిత్యం పశ్యతి తస్య దక్షిణతో వస్థితో న ద్ర
పశ్యతి। అతః సన్నేవ సంప్రతిష్ఠితం తిరశ్చీనం దేవదత్తస్యార్జనే। తస్మాదేక ఆదిత్య ఇతి దూరత్వాదస్య దేశో నావధార్యతే। అతో వ్యామో
హః। ఏవం శబ్దోపి వ్యామోహాదనవధారణం దేశస్య। యది స్రోతం సంభోగదేశమాగత్య శబ్దం గృహ్ణాతి యాత్రాపి తావదనేకదే=
శతాం కవిదవగమ్యేత న చ తత్సంభోగదేశమాగచ్ఛతి। ప్రత్యక్షా హి కర్ణశష్కులీ తద్దేశాగ్రహ్యతే వాయువీచ్యాః పునః సంభోగ
విభాగాః ప్రత్యక్షస్య వాయోః కర్ణశష్కులీ ప్రదేశే ప్రాదుర్భవంతో నోపలభ్యంత ఇతి। నానుపపన్నవిషయో వ్యామోహః। యన్నానా
దేశేషు శబ్ద ఇతి ఆకాశదేశశ్చ శబ్ద ఇతి ఏకం చ పునరాకాశమతోపి నానాదేశేషు అపి ప్రైకరూప్యేణ సతి దేశభేదే చ కామం దేశా
ఏవ భిన్నా న తు శబ్దః। తస్మాదయముప్యదోషః॥   ॥ వేగవత్త్వం పరం శవికారః॥ న చ దధ్యాది ద్రవ్యాప్రకృతివికారభావః శబ్దాంతరమి

మన్య ఇతి ప్రత్యక్షమన్యథా ప్రమాణమస్తి స్యాదేతత్ బుద్ధికమగతేఽపి తత్ప్రత్యభిజ్ఞాయతే। తతోఽపి నిత్యత్వప్రాప్తౌ తతః నైష
దోషః। న హి తత్ప్రత్యభిజ్ఞా నిత్యత్వే। వ్యాప్తేన స్యశబ్దస్య వినాశాదర్శనాద్వ్యవస్థిత ఇతి చేత్। నైష వినష్టాయతవినం పునరు
పలభామహే। న హి ప్రత్యక్షదృష్టం ముద్గర్ణమదృష్ట్వా పునరుపలభ్యమానం ప్రత్యభిజానంతో వినష్టం పరికల్పయంతి
పరికల్పయంతో వా ద్వితీయం సందర్శనాయతరిజాయమానం పితరి వా నాశ్వస్యుః। న హ్యనుపలంభమాత్రేణానిత్య
వగమ్యతే నష్ట ఇత్యవకల్పంతే అప్రమాణతాయాం విదితాయాం నాస్తీత్యవగచ్ఛామః। న హ్యప్రమాణే ప్రత్యక్షే నాస్తి అప్ర
మాణతా స్యాత్। అస్తీతి పునః వ్యాపారాభావే నావగమ్యమానే కథం వినష్టభావః। న చాసిద్ధే భావే వ్యాపారానవస్థి
ద్ధోఽభావః। తస్మాదసతి వ్యాపారాభావః తదేతద్బానుపూర్వ్యా సిద్ధం। తస్మాత్పురస్తాదనుచ్చరితమనుపలభ్య=
మానా అపి న వినష్ట ఇత్యవగంతుమర్హంతి। యథా గృహాన్నిర్గతాః సర్వం గృహజనమపశ్యంతః పునః ప్రవిశ్యోప
లభమానాన్ ప్రాక్ ప్రవేశాద్వినష్ట ఇత్యవగచ్ఛంతి। తద్వదేనమపి నాన్య ఇతి వక్తుమర్హంతి యేఽపి సర్వేషాం భావానాం
ప్రతిక్షణం వినాశః మన్యంతే గచ్ఛంతి తేఽపి న శక్నువంతి శబ్దస్య తథాత్వం। అంతే హి క్షయదర్శనాత్ త్రమన్యంతే న చ శబ్ద=
స్యాంతేఽనవచ్ఛేదో లక్ష్యతే స ఇతి ప్రత్యక్షః ప్రత్యయః। సదృశ ఇత్యానుమానికః। న చ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమనుమానము

౧౨

17

ప్రత్యయ ఇవ యథా గావిశబ్దాత్సాస్నాదిమతి ప్రత్యయస్య నివృత్తిస్తద్వద్ధ్వనిష్వపీతి చేత్. న హి గోశబ్దం తత్రోచ్చార=
యితుమిచ్ఛా। నైవాన్యశబ్దోచ్చారయిషా। న చైతే సోచ్చారయిత్రా న సంత్యేవ పరశబ్దార్థసంబంధశ్చ శక్యతే వక్తుం।
తస్మాద్దర్శనస్య పరార్థత్వాన్నిత్యః శబ్దః। సర్వత్ర యౌగపద్యాత్॥ ॥గోశబ్ద ఉచ్చరితే సర్వగవీషు యుగప
త్ప్రత్యయో భవతి అత ఆకృతివచనో యం। న వ్యక్త్యా శబ్దస్య సంబంధః శక్యతే కర్తుం। నిర్దిశ్య వ్యక్తిం కర్తా
సంబధ్నీయాత్। గోపిండేన బహూనామాకృతానాం సద్భావాచ్ఛబ్దమంతరేణ గోశబ్దవాచ్యం విజ్ఞాతుమాకృతిం
కేన ప్రకారేణ గోపదేక్ష్యతి। నిత్యే తు సతి గోశబ్దే బహుకృత్వ ఉచ్చరితః శ్రుతపూర్వస్సాస్నాదిషు గోవృత్తిషు అన్వయ
వ్యతిరేకాభ్యామాకృతివచన ఇత్యవగమయిష్యతి। తస్మాదపి నిత్యః। సంఖ్యాభావాత్। అష్టకృత్వో గోశబ్ద ఉచ్చ
రితి ఇతి వదంతి నాష్టౌ గోశబ్దా ఇతి కిమతో యద్యేవం అనేన వచనేనావగమ్యతే ప్రత్యభిజానంతీతి। యేయం తావత్ప్ర
త్యభిజానీమో న నః కరణదౌర్బల్యం ఏవమన్యేపి ప్రత్యభిజానంతి స ఏవాయమితి ప్రత్యభిజానంతి చేత్ ప్రత్యభిజానా
నామయమపరాధో నాన్యేపి సాన్య ఇతి వక్తుమర్హతి। అథ మతమన్యత్వే సతి సాదృశ్యేనాపి ఆభాసః స ఇతి వక్ష్యతి పన్నా। న=
హ్యేతే సదృశ ఇతి ప్రతీయంతి। కింతర్హి స ఏవాయమితి విదితే చ స్పష్టే న్యత్వే వ్యామోహా ఇతి గమ్యతే। న చాయ=

జుహుయాత్స్వర్గకామ ఇత్యేంతస్మాద్వాక్యాదన్యతమస్మాత్పదాదగ్నిహోత్రాత్స్వర్గో న భవతీతి గమ్యతే వ పదత్రయము=
చ్చరితే న చాత్ర చతుర్థః శబ్దోఽస్తి అన్యదతః పదత్రయం సముదాయోన్న చాయం సముదాయోస్తి యోఽసౌ। యతో
న్యస్య వహోరాదర్థో నావగమ్యతే పదాని హ్యమూని ప్రయుక్తాని తేషాం నిత్యోఽర్థః అప్రయుక్తే న్న సముదాయస్య
స్తే ప్రయుదాయస్యార్థః। కృతి హేవాప్యహో హో వా। న చ పదార్థా ఏవ వాక్యార్థః సామాన్యే హి పదం ప్రవర్తతే
తే విశేషే వాక్యం అన్యద్ధి సామాన్యమన్యో విశేషః। న చ పదార్థాద్వాక్యార్థావగతిరసంబంధాత్॥ అసతి వా తత్సం=
బంధే తస్మిన్ స్మిన్ పదార్థేఽవగతే ఽర్థాంతరమవగమ్యత ఏతస్మిన్నవగతే సర్వమవగతం స్యాత్। న చైతదేవం భవతి॥ తస్మా
దన్యో వాక్యార్థః॥ స్యాదేతత్ అప్రయుక్తాదపి వాక్యాదసతి సంబంధే స్వభావాదర్థావగమ ఇతి యది కేష్యతే శబ్దా
ర్థమర్థమాత్మీయం వ్యుత్పత్తా హేతుః॥ న చైష శబ్దధర్మో యదప్రయుక్తాదపి శబ్దాదర్థః ప్రతీయతే॥ న హ్యప్రథమశ్రుతాత్ కు
తశ్చిచ్ఛబ్దాత్ కంచిదర్థం ప్రతియంతి। తదభిధేయమపి పదార్థమేవ యం న వాక్యార్థమతః। వాక్యాధిప్రథమావగమాదపి ప్రతియం=
త్యోఽర్థో దృశ్యంతే॥ నైతదేవం। యది ప్రథమశ్రుతాదవగచ్ఛేయురపి తర్హి న సర్వేఽవగచ్ఛేయుః పదార్థవిదోఽన్యే వా। న త్వపదా=
ర్థవిదోఽవగచ్ఛంతి। తస్మాన్నైతదేవం। నను పదార్థవిద్భిరప్యవగచ్ఛద్భిరకృత ఏవ వాక్యార్థసంబంధోఽపి విస్మృతి పదార్థవేదనే

దెతిస్వత్వా యర్థం వాసాధ్యం యితి తస్మాన్నిత్యః। అనపేక్షత్వాత్। యేషామనవగతోత్పత్తీనాం ద్రవ్యాణాం భావ ఏవ[illegible]లక్ష్యతే తే-
షామపి తేషాం చిదనిత్యతాగమ్యతే యేషాం వినాశకారణముపలభ్యతే। యథా తీనవం పటం దృష్ట్వా నచైనం క్రియమా-
ణముపలబ్ధవాన్ అథవా నిత్యత్వమవగచ్ఛతి రూపమేవ దృష్ట్వా తంతువ్యతిషంగజనితోయం పటః। వ్యతిషంగవినాశా-
త్తంతువినాశాద్వా వినశ్యతీత్యవగచ్ఛతి నైవం శబ్దస్య కించిత్కారణమవగమ్యతే యద్వినాశాద్వినంక్ష్యతీత్యవగమ్యతే।
ప్రఖ్యాభావాచ్చ యోగస్య॥ యదిదం పదవ్యః తేభ్యస్తదుత్తరం సూత్రం ననువాయుకారణకః స్యాదితి వాయురూపాత్
సంయోగవిభాగైః శబ్దోభవతీతి తథా చ శిక్షాకారా ఆహుః వాయురాపద్యతే శబ్దతామితి నైతదేవం వాయువీయశ్చే-
చ్ఛబ్దో భవేద్వాయోః సన్నివేశవిశేషః స్యాత్। న చ వాయు[illegible]యాన్ అవయవాన్ శబ్దే పశ్యామః ప్రత్యభిజానీమః యథా పటస్య-
తంతుమయాన్। నచైవం భవతి స్యాచ్చేదేవం స్పర్శనేనోపలభ్యేమహి। న చ వాయవీయాన్ అవయవాన్ శబ్దగతాన్ స్పృశా-
మః తస్మాన్న వాయుకారణకః అతో నిత్యః॥ ॥లింగదర్శనాచ్చ॥ లింగం చైవం భవతి వాచా విరూప నిత్యయా ఇతి అన్యపరం
హిదం వాక్యం వాచో నిత్యతామనువదతి॥ తస్మాన్నిత్యః శబ్దః॥ ॥ఉత్పత్తౌ వావచనాః స్యురర్థస్యాతన్నిమిత్తత్వాత్॥
యదుక్తం ఔత్పత్తికస్తు నిత్యః శబ్దార్థః సంబంధస్తథాపి న చోదనాలక్షణోర్థో ధర్మః చోదనాహి వాక్యం పర్యనిష్ఠోత్రం

ఖమామ వాన పెన్షితపదార్థస్య వాక్యాంత్యవర్ణస్య పూర్వవర్ణజనితసంస్కారసహితస్య శక్తిరస్తి పదార్థే ఘోష్యార్థాం
ప్రతి వర్తిన తస్య మితి సస్యర్థాం (ప్ర) (ప్రసిద్ధం) (వర్తిని) పత్తిరస్తి యత్ పదార్థస్య వ్యతిరిక్త మర్థమవగచ్ఛామోనవృత్తిమంత
రేణ పదవ కల్పితమితి। తనార్థస్య తన్నిమిత్తత్వాత్। ఘ వెదర్థాపత్తిర్యర్ద్యప త్వామపి శక్త్యా సాన్యన్నిమిత్తమవకల్పితా
వగమ్యతే తు నిమిత్తం కింపదార్థాః పదానిహి స్వం స్వం పదార్థమభిధాయ నివృత్తవ్యాపారాణ్యథేదానీం పదార్థా అ
వగతాః సంతో వాక్యార్థం గమయంతి। కథం యత్ర హి శుక్ల ఇతి వాక్యం ఇతి వా గుణాః ప్రతీయోఘవతి ఖవతి ఖల్వస్యా
వయం గుణవతి ప్రత్యయమాధాతుం తేన గుణవతి ప్రత్యయమిచ్ఛంతః కేవలం గుణవచనముచ్చారయిష్యంతి సం
పత్స్యత ఏషాం యథా సంకల్పతో భిప్రాయో ఘవిష్యతి విశిష్టార్థసంప్రత్యయః విశిష్టార్థసంప్రత్యయశ్చ వాక్యా
ర్థః కో జాపుచి దధ్యుష్టా పదసముదాయస్య శక్తిరర్థాదవగమ్యత ఇతి వదిష్యతి। అపి చాన్వయవ్యతిరే
కాభ్యామేతదవగమ్యతే భవతి హి వదాచిదయమవస్థా మానసాదపరాధాద్య దుచ్చారితే ఘ్యాపి పదే ష్యా
న పదార్థా అవధార్యంతే న ఖదా సేం నిమోగతో వాక్యార్థం నావగచ్ఛేయుః యద్యస్య పారార్థ్యమభవిష్య
త్ నిమోగ పస్తు నావగచ్ఛంతి అపి చాంతరేణాపి పదోచ్చారణం యః శ్లాల్యమవగచ్ఛేత్ వగచ్ఛ్యావాసాః శుక్లగుణక ౦॥

౯౨

19

నహిసంసృష్టావగమిష్యతి మథాతమేవపదార్థం ద్వితీ యావిశ్రవణేనేతి నేతి బ్రూమః యది వాక్యేభ్యో వర్ణాః పూర్వ
వర్ణజనితసంస్కారసహితః పదార్థేభ్యోఽర్థానాం ప్రత్యాయయతి ద్విప్రకారస్తదానీం పదార్థజ్ఞానాదవకల్పతే।
తస్మాత్ప్రవృత్తిహేతో వాక్యార్థప్రత్యయో వాచ్యో హేతో హేన పదార్థద్వారేణ సంభవతి వాక్యార్థజ్ఞానమితి నన్వేవం కథం విష్యతి।
సామాన్యవాచినః పదస్య గౌరితి వాక్య ఇతి వా విశేషకం శుక్ల ఇతి వాక్యస్థ ఇతి వా పదమంతికాతే ఉపనిపతతి యదా త
దా వాక్యార్థోఽవగమ్యతే తస్య। నహి కేవలమేవ గౌరితి వా సామాన్యవాచినః పదాత్సర్వగవీషు సర్వాస్వేవ బుద్ధిరు
పసర్పంతీ శ్రుతిజనితా వాక్యేనానురోద్ధేన కుతశ్చిద్విశేషాదపవర్త్యతే న చ శుక్ల ఇత్యాదివిశేషవచనస్య స్వప్రాదిని=
వృత్తిః న భవతి శబ్దార్థః। న చానర్థకో మాభూదిత్యర్థపరికల్పనా శక్యా అతోఽనపదార్థజనితో వాక్యార్థః। తస్మా=
త్ప్రత్యేకమిః పదసంహతాః ఖల్వేతే సంహతాశ్చ పురుషకృతా దృశ్యంతే। యథా నీలోత్పలవనే పృథ్వ్యవరం తస్మాదు=
సంహతాః॥ నీలోత్పలే యసంవీతాః ప్రగృశ్యతే వకారదం వాల అతో వైదికా అపి పురుషకృతా ఇతి॥ ॥తద్భూతానాం క్రియార్థే
న సమామ్నాయోఽర్థస్య తన్నిమిత్తత్వాత్॥ తేష్వేవ పదార్థేషు భూతానాం వర్తమానానాం పదానాం క్రియార్థేన సముచ్చారణం
నానపేక్ష్య పదార్థాన్ స్వార్థగత్యేన వాక్యమర్థాంతరే ప్రసిద్ధం। కుతః ప్రమాణాభావాత్। న కించన ప్రమాణమస్తి యేన ప్ర=

పౌరుషేయ్యశ్చోదనా ఇతి వదామః। సన్నికృష్టకాలాః కృతకా వేదా ఇదానీంతనాస్తే చ చోదనానాం సమూహాః।
తత్ర పౌరుషేయాస్స్యుర్ద్వైధా అసంశయం పౌరుషేయ్యశ్చోదనాః। కథం పునః కృతకా వేదా ఇతి కేచిన్మన్యంతే యువః
పురుషాఖ్యాః। పురుషేణ సమాఖ్యాయంతే వేదాః కాఠకం కాలాపకం పైప్పలాదకం మౌద్గలమితి సహాసంబంధా
ద్యదైతే సమాఖ్యానం న చ పురుషస్య శబ్దేనాస్తి సంబంధోఽన్యతః కర్తా పురుషః కాఠకః సాధ్వితి। నను ప్రవచనలక్ష
ణా సమాఖ్యా స్యాత్। నేతి బ్రూమః అసాధారణం హ్యేతద్విశేషణం భవతి ఏక ఏవ హి కర్తా బహవోఽపి ప్రబ్రూయుః। అపిచా
స్తి యూనమానోఽపి చోదనాయాః కర్తా స్యాత్। తస్మాన్న ప్రమాణం చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇతి॥ అనిత్యదర్శ
నాచ్చ॥ జననమరణవంతశ్చ వేదార్థాః శ్రూయంతే బబరః ప్రావాహణిరకామయత కుసురువిందురౌద్దాలకిరకామ
యత ఇత్యేవమాదయః॥ ఉద్దాలకస్యాపత్యం గమ్యతే। ఔద్దాలకిః। యద్యేవం ప్రాగౌద్దాలకేర్జన్మనో నాయం గ్రంథో భూ
తపూర్వః। ఏవమప్యనిత్యతా॥ ఉక్తం తు శబ్దపూర్వత్వం। ఉక్తమస్మాభిః శబ్దపూర్వత్వమధ్యేతృత్యాగం। కేవలమాశ్రే
పపరిహారో భావత్కృప్యః సోఽప్యభిధీయతే॥ ॥ ఆఖ్యా ప్రవచనాత్॥ యదుక్తం కర్తృలక్షణా సమాఖ్యా కాఠకాద్యేతి। తదుచ్యతే
నియమార్థాపత్తేః కర్తృత్వాభిరపి హ్యనామాచక్షీరన్ ప్రకర్షేణ వచనమనన్యసాధారణం కఠాదిభిరనుష్ఠితం స్యాత్ ==

(స్మరణాది) ౩

౨౦
20

తస్మాత్పదార్థప్రత్యయ ఏవ వాక్యార్థః। నాస్య పదసముదాయేన సంబంధః। యస్తు శ్రౌతః పదార్థానాం వాక్యానురోధేన కు
తశ్చిద్విశేషాదపవర్తితుమపార్యతి స ప్రత్యేకమేవ తత్। యత్తు కేవలః పదార్థః ప్రయుజ్యమానః ప్రయోజనాభావాదనర్థ
కః సంజ్ఞాయతే ఇత్యవగతం భవతి తత్ర వాక్యార్థోऽపి తావద్భవతి విశిష్టార్థతాగమ్యతే న సర్వత్ర ఏవం చ సతి గుణం తత్ప్ర
తః సంశ్లిష్టేనానశబ్దార్థ ఇత్యేతదపి పరిహృతం భవతి। అపి చ ప్రాతిపదికాదుచ్చరితం ద్వితీయాదివిభక్తిః ప్రాతిపదికా
ర్థానవిశేషత ఇత్యాహ। సా చ విశేషశ్రుతిః సామాన్యశ్రుతిం బాధతే యచ్చైకైపదసంఘాతాః పురుషకృతా ద్యశ్చాంత
ఇతి పరిహృతం తదస్తకరాదిభిః। అపి చైవం జాతీయకేऽర్థే వాక్యాని సంకేతనం పురుషాణాం న త్వేం చ సనా జుమస్తి॥ ॥
ఈర్తే సన్నియమమాత్రయోగసన్నికర్షః స్యాత్॥ లౌకికేషు పునరర్థేషు ప్రత్యక్షేణార్థమపలభ్య సన్నియమః సంనిబం
ధనం శక్యం తత్సంపాదనమేవం జాతీయకాని వాక్యాని నిత్యాని భవన్తీతి తస్మాదగ్నిహోత్రం జుహుయాత్స్వర్గకా
మ ఇత్యత్రైకైవపదేభ్యో అర్థా అవగతాస్తేభ్య ఏవైతదవగమ్యతే। అగ్నిహోత్రాత్స్వర్గో భవతీతి పదేభ్య ఏవ పదా
ర్థప్రత్యయః। పదార్థేభ్యో వాక్యార్థ ఇతి॥ ॥పదాంశ్చైకే సంనికర్షం పురుషాఖ్యాః॥ ఉక్తం చోదనాలక్షణోऽర్థో ధ
ర్మ ఇతి యతోऽనపురుషకృతః శబ్దస్యార్థేన సంబంధః తత్ప్రపదే వాక్యత్వయమస్మేయః పరిహృతః ఇదానీమన్యథా ప్రస్తావ మః॥

౨౧

తథాహి సమాఖ్యాతా హి భవంతి స్తంయున్తే చ త్రైశం పాయనః సర్వశాఖాధ్యాయీ కఠః పునరిమాం కేవలాం శాఖా
మధ్యాపయాం బభూవేతి। స బభూవేతి। స బహుశాఖాధ్యాయినాం సన్నిధాపి కేశాఖాధ్యాయీ అన్యాం శాఖామనధీ
యానస్తస్యాం ప్రకృష్టత్వాదసాధారణముపపద్యతే విశేషణం॥ ॥పరః తు శ్రుతిసామాన్యం మాత్రం॥ యన్న ప్రా=
వాహణిరితి తన్న ప్రవాహణస్య పురుషస్య సిద్ధత్వాత్ న ప్రవాహణస్యాపత్యం ప్రావాహణిః। ప్రశబ్దః ప్రకర్షే సిద్ధా=
వవాహతిశ్చ ప్రాపణే నత్వస్య సముదాయః కశ్చిత్ ప్రసిద్ధః। ఇకారస్తు యద్యపత్యే సిద్ధ తథాపి అరాయామపి కర్తర్యరి। తస్మాద్యః
ప్రవాహయతి స ప్రావాహణిః। ఖకర ఇతి శబ్దానుకృతిః। తేన యోనిత్యోర్థస్తస్మై తౌ శబ్దావధివృత్తః। అతఃఉక్తం పరం
తు శ్రుతిసామాన్యమాత్రమితి। కృతకో వా విని యోగః స్యాత్ కర్మణః సంబంధాత్। అథ కథ మవగమ్యతే నాయమున్మత్త=
బాలవాక్యసదృశ ఇతి। తథాహి పశ్యామో వనస్పతయః సత్రమాసత సర్పాః సత్రమాసతేతి। యథా జరద్గవో గాయతి=
మద్రకాణీతి। కథం నామ జరద్గవో గాయేత్। కథం వా వనస్పతయః సర్పా వా సత్రమాసీరన్నితి। ఉచ్యతే విని యుక్తం హి
దృశ్యతే పరస్పరేణ సంబద్ధార్థం। కథం జ్యోతిష్టోమ ఇత్యభిధాయ కర్తవ్య ఇత్యుచ్యతే కేనేత్యాకాంక్షితే సోమేనేతి। కిమర్థ
మితి స్వర్గాయేతి॥ కథ మితీష్టమిత్యనయేతికర్తవ్యతయేతి। ఏవమవగచ్ఛంతః పదార్థైరభిః సంస్కృతం పిండితం వాక్యా

ర్థం కథమున్మత్తబాలవాక్యసదృశమితి వక్ష్యామః। నన్వనుపపన్నమిదం దృశ్యతే వనస్పతయః సత్రమాసత ఇత్యేవమాది॥
నానుపపన్నం। గానే సాగ్నిహోత్రం జుహుయాత్స్వర్గకామ ఇత్యేవమాదయో నుపపన్నాస్స్యుః। అపి చ వనస్పతయస్స=
త్రమాసత ఇత్యేవమాదయో పి నానుపపన్నాః। స్తుతయో హ్యేతాః। సత్రస్య। వనస్పతయో నామాచేతనా ఇదం సత్రముపా
సితవంతః కిం పునర్విద్వాంసో బ్రాహ్మణాః। తద్యథా సాయంసంధ్యాయాం మృగా అపి న చరంతి కిం పునర్విద్వాంసో బ్రా
హ్మణా ఇతి। అపి చావిగీతః సుహృదుపదేశః సుప్రతిష్ఠితః కథమివాశంక్యేతోన్మత్తబాలవాక్యసదృశ ఇతి తస్మాచ్చో
దనాలక్షణో ऽర్థో ధర్మ ఇతి సిద్ధం॥ ॥ ॥ ఇతి శ్రీమచ్ఛబరస్వామినః కృతౌ మీమాంసాభాష్యే ప్రథమస్యా=
ధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥ తర్కపాదో ऽయం॥ ॥ ॥

॥ శ్రీమతే రామానుజాయ నమః॥